

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

Archaeological Research of Iran

P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500

Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>

Vol. 15, No. 46, 2025

Investigation of Luster Tiles in the Imamzadeh Aziz Monument in Dinejerd Village, Tafresh

Ahmad Sohrabinia¹ , Ismaeil Sharahi²

<https://doi.org/10.22084/nb.2025.28967.2657>

Received: 2024/02/15; Revised: 2024/05/11; Accepted: 2024/06/08

Type of Article: **Research**

Pp: 229-266

Abstract

Luster tiles, as one of the most beautiful types of tiles in terms of production technique, design, and form, have always been a focal point in Islamic art. One of the places where these types of tiles have been found is the mausoleum of Imamzadeh Aziz in the village of Dinejerd in Tafresh County, Markazi Province. Based on architectural characteristics, the foundation of the structure was constructed in the Ilkhanid period, but during the Islamic periods -especially in the Safavid era- significant restoration was carried out. Thus, the current building belongs to the Safavid period according to its architectural features, the wooden box, and the stucco mihrab, but the tilework of its casket is attributed to the Ilkhanid period. The aim of this research is to introduce the mausoleum of Imamzadeh Aziz and to examine the artistic features of the stucco and tilework decorations of the mausoleum's casket, as well as to investigate whether luster tiles were used as secondary elements in the casket. In this context, both the stucco mihrab and the tiles mentioned above will undergo examination, with a focus on analyzing the inscriptions found on each. There are two main questions in this study: 1. Considering the dating of the structure and some of its decorations to the Safavid era, what is the connection between Ilkhanid luster tiles and the casket? 2. What artistic features and characteristics do the tiles of the casket reveal? The hypothesis is that the luster tiles were secondarily used in the structure and demonstrate new features of the period of application, as well as variation in calligraphy and motifs. The method of this research is descriptive-analytical, and the data were collected through library studies and field surveys. Based on the conducted studies, there is a possibility that these tiles were brought from another building and then reused in the structure, and, in terms of the period of use and diversity in calligraphy, they provide new information about the dating of these types of decorations.

Keywords: Dinejerd Village, Imamzadeh Aziz, Luster Tile, Ilkhanid Period, Safavid Period.

1. PhD Candidate in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Science, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: ahmadsohrabi3311@gmail.com

2. PhD in Archaeology, General Department of Cultural Heritage, Tourism, and Handicrafts of Markazi Province, Arak, Iran.

Citations: Sohrabinia, A. & Sharahi, I., (2025). "Investigation of Luster Tiles in the Imamzadeh Aziz Monument in Dinejerd Village, Tafresh". *Archaeological Research of Iran*, 15(46): 229-266. <https://doi.org/10.22084/nb.2025.28967.2657>

Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

© Copyright © 2025 The Authors. Published by Bu-Ali Sina University.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

© The Author(s)

Introduction

Luster tiles were first discovered during excavations in Iraq and have been widely used as decorative elements in architecture. They are readily distinguishable from other types of architectural decoration because of the specialized technology used in their manufacture. From the 6th to the 8th century AH, luster tiles became a common decorative feature in religious and governmental buildings throughout Iran. Their prominent use in Shia contexts, particularly in mausoleums and shrines such as Hazrat Masoumeh and Imam Reza, and sites including Imamzadeh Ali ibn Jafar in Qom, Imamzadeh Fazl ibn Sahl in Aveh, Masjid Ali in Qahrod, Imamzadeh Habib ibn Musa in Kashan, Imamzadeh Yahya in Varamin, and Imamzadeh Jafar in Damghan is especially notable. The Imamzadeh Aziz mausoleum in the village of Dinejerd (Tafresh County) is an important Safavid-period monument that preserves fine examples of luster tilework on the exterior of its casket. These tiles -both complete and fragmentary- occur alongside a Safavid-period mihrab façade and simple turquoise cross-shaped tiles that ornament the casket body. The irregular placement of these tiles suggests a deliberate effort by those who incorporated them onto the tomb box to highlight their aesthetic and visual appeal, thereby emphasizing the sanctity of the final resting place of one of the descendants of Imam Jafar al-Sadiq. Historical sources indicate that Tafresh County had a Shia population in the 8th century AH, as recorded by the historian and geographer Hamdallah Mustawfi; this supports our hypothesis regarding the presence of luster tiles in Shia mausoleums.

Two questions guide this study: were these tiles originally part of the monument or were they relocated from somewhere else and reused as secondary elements; and what do the tiles and fragments reveal in terms of design, motifs, inscriptions, and chronological attribution? Our working hypothesis is that many of the tile pieces were brought from other locations and repurposed on the tomb box. The research adopts a descriptive-analytical method based on field survey and library research. Tiles were recovered, cleaned, and recorded during documentation of the wooden tomb box and other elements of the Imamzadeh Aziz complex; inscriptions on intact tiles and fragments were read, and motifs were compared with luster tiles from other monuments and museum collections.

Discussion

Beneath the dome of the monument stands a wooden coffin (box) whose inscriptions indicate it was made in the reign of Shah Tahmasb Safavi

in 957 AH. According to the inscription, the wooden box was made by Ostad Ali Kasvaei with the collaboration of Ostad Rostam and Hession Kasvaein for the shrine of Imamzadeh Aziz. Within this wooden case rests a rectangular cuboid tomb whose upper facade is decorated with carved stucco panels filled with red-colored stucco, forming a mihrab-like composition with red floral motifs. This stucco decoration belongs to the early Safavid period and based on current evidence, does not appear in the middle or late Safavid phases. Both the long and short sides of the casket are ornamented with whole tiles, half tiles, and fragments executed in the luster technique; among these are cross-shaped turquoise tiles similar to those embedded among luster tiles at other monuments. Two square (quadrangular) tiles appear on the margin of the stucco design, together with a piece of moulded turquoise tile. Traces of turquoise cross-tiles and star luster tiles on the casket walls clearly indicate the original order of their arrangement. One tile fragment recovered from the burial box bears a date of 757 AH, which suggests continued production or use of star (eight-point) luster tiles, despite the observation by scholars such as Watson and Mason that production of star luster tiles had ceased by 714–740 AH. Analysis of the tile decoration shows a mixture of faunal, floral and geometric motifs. Although the context is religious, animal motifs predominate, and inscriptions are mostly Persian romantic poetry, with only one inscription in Arabic. The calligraphic execution is diverse: we identified nearly ten distinct styles of script among the tiles and fragments. Comparative study allows us to date many of these tiles to the 7th–8th centuries AH. In total, the tomb box contained four complete luster tiles, sixteen halves, eighteen quarters, and thirty-eight small fragments of luster tiles, in addition to the turquoise cross tiles and pieces of plain blue and turquoise tiles.

Conclusion

The Imamzadeh Aziz monument in Dinejerd (Tafresh County) preserves luster tiles that are consistent with those found in other Shiite architectural contexts; the assemblage includes star-shaped and square luster tiles alongside turquoise cross tiles. The tile motifs are mainly animal figures (leopard, lion, fox, rabbit, deer, birds, etc.) often associated with Persian inscriptions. Architectural features of the monument, the inscriptions on the wooden box, and the stucco decoration of the casket indicate that the present structure largely reflects Safavid-period restoration. However, the tiles themselves are attributable to the Ilkhanid period based on a dated fragment and comparative analysis; this suggests that

the building underwent restoration during the Safavid era and incorporated earlier tilework. Although the tiles display a variety of themes, styles and inscriptions and were applied irregularly on the casket walls, their arrangement and characteristics point to secondary reuse within this structure. The techniques, forms, and diversity of Ilkhanid motifs are significant because they demonstrate the continuity and quality of luster-tile production into the latter half of the 8th century AH, a period marked by political and social upheaval. Finally, the Safavid-era restoration and reuse of these tiles testify both to the sanctity attributed to the burial and to Safavid appreciation of the aesthetic value of Ilkhanid tilework, as reflected in their deliberate application on the casket.

Acknowledgments

The authors extend their sincere gratitude to the anonymous peer reviewers for their insightful critiques and constructive suggestions, which significantly enhanced the clarity and scholarly rigor of this manuscript.

Author Contribution

The two authors contributed equally to the manuscript.

Conflict of Interest

The authors would like to express their gratitude and appreciation to Dr. Ashkan Olipourian for his valuable comments, and to Mr. Emad al-Din Sheikh al-Hokamaee for his assistance in reading the text on some of the tiles. The Authors, while observing publication ethics in referencing, declare the absence of conflict of interest.

پژوهشی در کاشی‌های زرین فام امامزاده عزیز

فصلنامه علمی پژوهشی‌های باستان‌شناسی ایران

P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500

نشانی پایگاه نشریه: <https://mbsh.basui.ac.ir>

شماره ۴۶، دوره پانزدهم، ۱۴۰۴

پژوهشی در کاشی‌های زرین فام امامزاده عزیز روستای دنیجرد تفرش

احمد سهرابی نیا^I، اسماعیل شراهی^{II}

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.22084/nb.2025.28967.2657>
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۶، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۱
نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۲۶۶-۲۲۹

چکیده

کاشی‌های زرین فام به عنوان یکی از ارزشمندترین نوع کاشی به لحاظ تکنیک ساخت، نقش و فرم، همواره در هنر دوران اسلامی مورد توجه بوده است. یکی از مکان‌هایی که این نمونه کاشی‌ها در آن وجود دارد بنای امامزاده عزیز در روستای دنیجرد شهرستان تفرش از توابع استان مرکزی است. این بنا براساس ساختار معماری و سکنج‌های زیر گنبد مربوط به دوره صفوی است که صندوق چوبی بنا و گچبری روی مزار نیز گواهی بر این مدعاست اما کاشی‌هایی در دورن بنا و برای تزئین صندوق قبر آن به کار رفته‌اند که مربوط به دوره ایلخانی هستند. هدف از این تحقیق معرفی مختصر بنای امامزاده عزیز، صندوق چوبی موجود در بنا، پرداختن به شاخصه‌های هنری صندوق قبر که مزین به گچبری و کاشیکاری زرین فام است و علاوه بر آن پی‌جویی برای شناخت، از استفاده یا عدم استفاده ثانویه کاشی‌های زرین فام در صندوق قبر این آرامگاه است. در همین راستا؛ نخست، لوح مزار گچبری شده و نیز تمامی کاشی‌های صندوق یاد شده از نظر زمان استفاده، نوع تکنیک و تزئین، بررسی و مطالعه شده و سپس تمامی کتیبه‌های هر یک از قطعات کاشی به صورت جداگانه خوانده شده و ارائه خواهد شد. در انجام این پژوهش دو سوال مورد نظر است: ۱- با توجه به تعلق بنا و برخی تزئینات آن به دوره صفوی، ارتباط کاشی‌های زرین فام دوره ایلخانی با صندوق قبر به چه نحو است؟ ۲- کاشی‌های صندوق قبر امامزاده عزیز چه ویژگی‌ها و شاخصه‌های هنری را دارا هستند؟ روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و گردآوری اطلاعات آن از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی به انجام رسیده است. براساس مطالعات صورت گرفته، کاشی‌های زرین فام در این بنا احتمالاً از مکانی دیگر به این بنا آورده شده و به صورت ثانویه به کار برده شده‌اند و به لحاظ زمان استفاده، تنوع در نوع خط و نوشتار اطلاعات جدیدی را نشان می‌دهند.

کلیدواژگان: روستای دنیجرد، امامزاده عزیز، کاشی زرین فام، ایلخانی، صفوی.

I. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دوران اسلامی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
Email: ahmadsohrabi3311@gmail.com

II. دکتری باستان‌شناسی، اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان مرکزی، اراک، ایران.

ارجاع به مقاله: سهرابی نیا، احمد؛ و شراهی، اسماعیل، (۱۴۰۴). «پژوهشی در کاشی‌های زرین فام امامزاده عزیز روستای دنیجرد تفرش». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۵ (۴۶): ۲۶۶-۲۲۹. <https://doi.org/10.22084/nb.2025.28967.2657>

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده (گان) آن است. ۱۴۰۴ © ناشر این مقاله، دانشگاه بوعلی سینا است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و بارعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)

مقدمه

کاشی‌های زرین‌فام ابتدا در مسجد قیروان و کاوش‌های باستان‌شناسی عراق در سامره به دست آمدند (کاربونی، ۱۳۸۱: ۷). این نوع کاشی که عموماً برای تزئین به کار می‌رفت از آن روی که در ساخت آن از فن‌آوری ویژه‌ای استفاده می‌شد از سایر آمودهای به کار رفته در بناها متمایز می‌گردید. استفاده از کاشی‌های زرین‌فام از سده‌های ۶ تا ۸ ه.ق. در بناهای مذهبی و برخی بناهای حکومتی در ایران رایج بود. با این وجود استفاده از این نوع کاشی‌ها در هنر تشیع و به خصوص در ارتباط با آرامگاه‌ها و بقاع شیعی چون: حرمین حضرت معصومه علیها السلام، امام رضا علیه السلام (واتسون، ۱۳۸۲: ۲۱۳؛ ۱۲۲؛ Donalson, 1935) و بناهایی چون امامزاده علی بن جعفر قم (سادات موسوی و چیت‌سازیان، ۱۳۹۳)، امامزاده فضل بن سهل آوه (لشکری و همکاران، ۱۳۹۳)، مسجد علی قهرود (Watson, 1975)، امامزاده حبیب بن موسی کاشان (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۸۴-۱۸۵)، امامزاده یحیی ورامین (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۷۹-۱۸۰) و امامزاده جعفر دامغان (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۸۱) پرکاربرد بوده است. بنای امامزاده عزیز یادمانی به جای مانده از دوره صفوی در روستای دنیجرد تفرش است که نمونه‌هایی از کاشی زرین‌فام، سطوح بیرونی صندوق قبر آن را تزئین نموده‌اند. این کاشی‌ها به صورت کامل و یا تکه در کنار گچبری لوح مزار دوره صفوی سطح قبر و در میان کاشی‌های چلیپایی ساده و قطعات کاشی لاجوردی بدنه‌ها، به صورت پراکنده و بدون چیدمان خاص کار شده‌اند. این موضوع نشان از آن دارد که افرادی که این کاشی‌ها را در صندوق قبر استفاده کرده‌اند، به ارزش ظاهری و زیبایی‌شناختی این‌گونه، آگاه بوده‌اند و بدین سبب برای اهمیت بخشیدن به قبر یکی از نوادگان امام جعفر صادق علیه السلام، «امامزاده عزیز» از چنین پوششی استفاده کرده‌اند.

پرسش پژوهش: با بررسی کاشی‌ها دو پرسش پیش می‌آید؛ نخست این‌که، این کاشی‌ها در یک بنای دوره صفوی چه کارکردی دارند و آیا این قطعات متعلق به خود بنا هستند و یا از مکانی دیگر به این بنا انتقال داده شده و کاربرد ثانویه دارند؟ و دوم آن‌که، این کاشی‌ها و قطعات به لحاظ نقش، طرح، تاریخ و سایر خصوصیات، چه شاخصه‌هایی را ارائه می‌کنند؟ در ارتباط با استفاده از قطعات کاشی‌ها و به کارگیری آن‌ها برای تزئین صندوق قبر یک فرض محتمل است؛ که آن‌ها از یک مکان دیگر به بنا منتقل شده و کاربردی ثانویه در بنای مذکور دارند. با این وجود، کاشی‌های زرین‌فام صندوق قبر بنای پیش‌گفته به لحاظ سبک، نقش، کتیبه‌ها و نمونه تاریخ‌دار حائز اهمیت هستند و در نوع خود اطلاعات جدیدی را ارائه می‌دارند.

روش پژوهش: این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و گردآوری اطلاعات آن به صورت میدانی و کتابخانه‌ای بوده است. این کاشی‌ها در فرآیند ثبت صندوق چوبی امامزاده عزیز در آبان سال ۱۴۰۱ ه.ش.، کشف و پس از پاکسازی، در کنار صندوق قبر و سایر آرایه‌های موجود آن، ثبت و مستندنگاری شده‌اند. پس از مستندنگاری در محل، تمامی کتیبه‌های موجود بر روی کاشی‌های سالم و قطعات، خوانده شد. در مرحله بعد، نقوش این کاشی‌ها با نقوش کاشی‌های موجود در بناها

و موزه‌ها مقایسه گردید تا بدین واسطه نوع سبک و تاریخ نسبی نمونه‌های بدون تاریخ ارائه گردد. در این پژوهش، بررسی و تحلیل گونه‌ها از نظر زمان، نوع کاربرد و اهمیت آن‌ها نیز مورد توجه نگارندگان قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

در خصوص سفال و کاشی زرین‌فام پژوهش‌های زیادی تاکنون انجام گرفته است که هرکدام از جنبه‌ای (تکنیک ساخت، لعاب، نقوش تزئینی، سبک و...) دارای اهمیت هستند. از منابع کهن که درباره ساخت لعاب زرین‌فام مطالب ارزشمندی را بیان نموده است می‌توان به کتاب جواهر نامه نظامی^۱ به تاریخ ۵۹۲ ه.ق. (میرشفعی و محمدزاده، ۱۳۹۴: ۶۰؛ متین، ۱۳۸۷) و رساله «ابوالقاسم کاشانی» با عنوان عرایس الجواهر و نفایس الطایب به تاریخ ۷۰۰ ه.ق. اشاره کرد (کاشانی، ۱۳۸۶). از پژوهش‌هایی که در دهه‌های اخیر انجام شده‌اند هم می‌توان به بعضی از کتاب‌ها و رساله‌ها مانند: سفال زرین‌فام ایرانی از «واتسون» وی از جمله محققانی است که پژوهش‌های زیادی درمورد تولیدات زرین‌فام انجام داده است. او در کتاب خود به بیان سیر تولیدات زرین‌فام از قرون اولیه تا قرون متأخر پرداخته و مسائلی از قبیل پیشینه سفالگری، برخی مناطق تولید، توضیح سبک‌های درشت نقش و ریز نقش، سفالگران زرین‌فام و آثار آن‌ها، بناهای مزین به کاشی‌های زرین‌فام و معرفی آثار زرین‌فام تاریخ‌دار ایران را پوشش داده است (واتسون، ۱۳۸۲)، کتاب درخشان هم چون خورشید^۲ از «میسن»، که در آن نویسنده به انجام آزمایشات پتروگرافیک از نمونه سفال‌های به دست آمده از کاوش‌ها و موجود در موزه‌ها پرداخته و در نهایت ۱۰ مرحله تولیدی برای سفال‌های زرین‌فام از تاریخ ۴۷۸ تا ۷۱۸ ه.ق. ارائه می‌دهد (Mason, 2004). «پژوهش در ساخت لعاب زرین‌فام در ایران»، با تأکید بر رساله ابوالقاسم عبدالله کاشانی در سده‌های ۷-۸ ه.ق. این رساله که براساس مطالعات آزمایشگاهی انجام شده به بررسی و تحلیل عناصر تشکیل دهنده خمیره بدنه سفال‌ها، مواد اولیه لعاب پایه و اکسیدهای استفاده شده در آن و قیاس با رساله ابوالقاسم کاشانی، ساخت لعاب زرین‌فام براساس رساله کاشانی و بهره‌گیری از مطالعات آزمایشگاهی برای تعیین صحت دستورات ذکر شده از سوی کاشانی و مطابقت مواد ذکر شده از سوی کاشانی با ترکیبات شیمیایی امروز و موضوع خاستگاه زرین‌فام در ایران پرداخته و بیان می‌دارد که برای مشخص نمودن خاستگاه سفال‌های زرین‌فام اتکای صرف به اجرای نقوش از قبیل ریز نقش و درشت نقش و یا رنگ‌بندی زرین‌فام‌ها کافی نیست و برای این مهم باید به تفاوت تکنیک ساخت لعاب براساس آنالیز مواد و دستور کاشانی تکیه کرد (روحفر، ۱۳۸۸)، و بعضی از مقالات چون: «بررسی نقوش کاشی‌های زرین‌فام آوه از دوره ایلخانیان»، در این نوشتار به بررسی و تحلیل نقوش و منشأ کاشی‌های نویافته از کاوش امامزاده فضل بن سلیمان شهر آوه پرداخته شده است. براساس مطالعات و مقایسه‌های انجام شده، نویسندگان بر این باورند که این کاشی‌ها تولید محل نبوده و از کاشان به این منطقه آورده شده‌اند (لشکری و همکاران، ۱۳۹۳)؛ «بررسی نقوش کاشی‌های

کاخ آباقاخان در تخت سلیمان»، نویسنده در این مقاله به بررسی عناصر تزئینی و به‌ویژه شناخت عناصر تزئینی چینی در کاشی‌های به‌دست آمده از کاخ آباقاخان پرداخته و بیان می‌دارد که استفاده از ابیات فارسی و آیات قرآنی بر روی کاشی از تزئینات مهم و موردعلاقه ایرانیان بوده است. به علاوه، استفاده از نقوش چینی از قبیل اژدها نیز به واسطه ارتباط تنگاتنگ سیاسی، تجاری و اقتصادی مغولان با چین بوده است (طالب‌پور، ۱۳۸۷)؛ «معرفی، طبقه‌بندی و ساختارشناسی کاشی‌های زرین‌فام یافت شده از قلعه دختر شهر کرمان»، در این پژوهش با انجام مطالعات آزمایشگاهی از قبیل تجزیه عنصری بدنه و لعاب کاشی‌ها و مطابقت نتایج حاصله با نواحی دیگر ایران و وجود درصد بالای عنصر منیزیم در آن‌ها و نبود این عنصر در دیگر نقاط ایران، نشان از آن دارد که مواد اولیه کاشی‌های قلعه دختر بومی بوده و از استان کرمان تأمین می‌شده‌اند (امیرحاجلو و همکاران، ۱۳۹۹)؛ «بازتاب شکل‌گیری دو پدیده اجتماعی بر سفال‌های زرین‌فام دوره سلجوقیان؛ پیدایش طبقه متوسط و مردمی شدن هنر»، در این مقاله نویسندگان بر این عقیده هستند که پیدایش سفال زرین‌فام و استفاده از آن در بین مردم مرتبط با قشر متوسط جامعه بوده است؛ چراکه آنان در مقایسه با توانگران و فرادستان توانایی خرید ظروف سیمین و زرین را نداشتند؛ زیرا که ظروف زرین‌فام قیمتی پایین‌تر نسبت به ظروف زرین و سیمین داشتند و ضمن این‌که بواسطه جلا و درخشش خود، نیاز زیبایی شناختی خریداران را برآورده می‌کردند (نیک‌خواه و همکاران، ۱۳۹۰)؛ «سفال زرین‌فام قرون میانی اسلامی و مراکز تولید آن در ایران» در این نوشتار نویسندگان به بررسی روند تولید ظروف زرین‌فام از قرون اولیه اسلامی و استمرار آن در قرون میانی و متأخر اسلامی در ایران پرداخته‌اند.

از این‌رو با بهره‌گیری از مطالعات انجام شده در این زمینه بیان می‌دارد که در شهرهایی مانند ری که از آن به عنوان محل تولید زرین‌فام نام برده می‌شود تا به حال شواهدی از تولیدات زرین‌فام در قرون میانی به‌دست نیامده است (صدیقیان و حاج‌ناصری، ۱۳۹۵)؛ «*A brief biography of Abu-Zayd*» این نوشتار در ارتباط با «دانشوری ابوزید» از استادان حرفه زرین‌فام و بررسی آثار حاوی نام و امضای او نوشته شده است و به علاوه در آن به بررسی خاندان‌های کاشانی مشغول در این حرفه و آثار آن‌ها نیز پرداخته شده است (Blair, 2008)، «*The invention of luster: Iraq 9th and 10th centuries AD*» (Pradell, 2008)، نویسندگان در این مقاله با مطالعات آزمایشگاهی چهار نمونه سفال زرین‌فام (دو نمونه زرین‌فام چندرنگ از نیمه دوم قرن سوم و دو نمونه زرین‌فام تک‌رنگ از قرن چهارم هجری قمری) که از نمونه‌های نخستین نوع خود هستند به این نتیجه رسیدند که عناصر نقره و مس در نقاشی زرین‌فام هر چهار نمونه وجود داشته است و سفالگران به مرور زمان پی بردند که با اضافه نمودن سرب به ترکیبات لعاب درخشش نقره‌ای سبزمی به‌دست خواهند آورد و به همین ترتیب در قرن چهارم روی به سمت تولیدات سبزمی تک‌رنگ آوردند (Pradell, 2008). «*The Provenance of Early Islamic Luster Wares*»؛ در این نوشتار براساس مطالعات آزمایشگاهی آنالیز فعالیت

نوترون، نویسندگان عقیده دارند که ابداع و استفاده از تکنیک زرین‌فام بر روی شیشه و سپس بر روی سفال در بین‌النهرین روی داده است و هم‌چنین ممکن است سفال‌های خمیره رسی زرین‌فام قرن سوم و چهارم در عراق، یعنی جایی که از آن به‌دست آمده‌اند، تولید شده باشند و سپس این روش در قرن پنجم هجری قمری ابتدا در مصر و سپس در اواخر قرن ششم هجری قمری در سوریه، عراق و ایران گسترش یافته است (Frierman et al., 1979) و... اشاره کرد. درخصوص کاشی‌های بقعه امامزاده عزیز که موضوع این پژوهش است تنها «مهدی بهرامی» در مقاله‌ای با عنوان «معرفی آثار تاریخی تفرش» توضیح مختصری درباره بنا و کاشی‌های آن ارائه نموده است (بهرامی، ۱۳۱۹: ۴۵-۴۴). پس از آن «علی ابوالفضلی» و «حسین صدیقیان» (۱۳۸۸) در راستای تهیه پرونده ثبتی اثر به بنا و صندوق چوبی آن توجه نموده و صرفاً مشخصات کالبدی آرامگاه و نوع خط و متن نوشتاری صندوق را از نظر گذرانیده‌اند (ابوالفضلی و صدیقیان، ۱۳۸۸).

معرفی آرامگاه و صندوق چوبی امامزاده عزیز

روستای دنیجرد در دهستان بازرجان بخش مرکزی شهرستان تفرش در استان مرکزی قرار دارد. بنای امامزاده عزیز به مختصات جغرافیایی "N: 34°42'22.30" و "E: 49°59'12.12" در منتهی‌الیه شمال روستای دنیجرد در کنار میدان، مسجد و چند درخت کهن سال واقع شده است. این بنا که در مجاورت گورستان فعلی روستا قرار گرفته، تک بنایی آجری با پلان چهارضلعی از بیرون و هشت ضلعی از داخل است. الحاقاتی به بنا شامل حجره‌ها و فضایی به عنوان نمازخانه، صورت گرفته که حاصل تلاش‌های هیأت امناء، طی سه دهه گذشته است. گنبدی دو پوش بر فراز بنا استوار گردیده است. آهیانه به صورت یک عرقچین، با ترکیبی از سکنج و کاربندی اجرا شده و خود، گنبدی مخروطی و ترک‌دار با گریوی کوتاه به سبک بناهای دوره صفوی است. خشخاشی‌ها اتصال خود با آهیانه را برقرار نموده و کلاف‌کشی چوبی خود در جای خود، باقی است. ورود به بنا از طرف غرب و از طریق یکی از حجره‌های پیش‌گفته صورت می‌پذیرد (تصویر ۱). درمیان فضای داخلی آرامگاه یک صندوق چوبی نفیس جای دارد و محرابی در جهت جنوب آن ساخته شده است که سوی قبله را می‌نمایاند. براساس گفته‌های اهالی، راهی از کنار این محراب به سرداب و محل دفن امامزاده عزیز وجود دارد که امروز پوشیده شده است.

► تصویر ۱: منظر عمومی بنای امامزاده عزیز (سمت راست) و نحوه اجرای گنبد پوش اول (سمت چپ) با ترکیبی از سکنج و کاربندی (سمت چپ) (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 1: General view of Imamzadeh Aziz monument (right) and the technic of creating the first dome by the combination of squinch and Karbandi (left) (Authors, 2023).

صندوق چوبی مستطیل شکل بنا که در جهت شرقی-غربی و در میان آرامگاه جانمایی شده صندوق مزار امامزاده عزیز را در میان گرفته است. طول هر یک از وجوه بزرگ و کوچک صندوق چوبی به ترتیب ۲۴۳ و ۱۴۳ سانتی متر است. ارتفاع کلی صندوق از سطح زمین ۱۴۰ سانتی متر است که از این ارتفاع ۱۷ سانتی متر به پایه‌ها و ۸ سانتی متر به زائده خراطی شده بالازده از لبه‌های صندوق در گوشه‌ها، تعلق دارد. کلاف صندوق را همانند بسیاری از صندوق‌های چوبی تاریخی تفرش ترکیبی از ستون‌های عمودی و پل‌های افقی تشکیل می‌دهد. میان این ستون‌ها و پل‌ها را قاب تنکه‌های ساده‌ای می‌پوشاند که به صورت کام و زبانه درهم تنیده می‌شوند. سطح رویی صندوق در میان خود تخته‌ای بزرگ به ابعاد ۱۴۳×۱۲ سانتی متر دارد. تخته‌هایی کوچک‌تر به صورت کشویی بین تخته میانی بزرگ و دیواره‌های صندوق قرار می‌گیرند و بدین ترتیب سطح رویی صندوق چوبی پوشانده می‌شود (تصویر ۲). در شجره‌نامه نصب شده در ورودی بنا، صاحب مقبره، عزیز از نوادگان امام جعفر صادق (ع) معرفی می‌گردد، ولی کتیبه‌های ثبت شده بر پل‌ها و ستون‌های صندوق اطلاعات و مضامین دیگری ارائه می‌دهند^۲. مضمون کتیبه‌های صندوق به خط ثلث، سلام و درود بر چهارده معصوم (ع)، اشاره به زمان ساخت اثر، نام بانی و استادکاران ساخت این صندوق چوبی است (تصویر ۳). زمان ساخت، نام واقف، صاحب مزار و استادکاران صندوق بدین شکل بر روی پل‌های صندوق آمده است:

* این صندوق در زمان دوله سلطان العادل ابولمظفر سلطان شاه طهماسب بهادرخان اتمام یافت سنه ۹۵۷.

* وقف نمود عالیجناب سعادت ماب بانی الخیرات و المبرات خواجه معزالدين رمضان علی بن مغفرت طلب المستغرق فی بحلول رحمه و الغفران خواجه زین الدین علی خورنده این صندوق را بر مزار متبرک عزیز نبی علیه السلام.
* عمل استاد شاه نظر بن استادیار علی کاسوایی بامداد استاد رستم و استاد حسین کاسواییین.

تصویر ۲: نمایی کلی از صندوق چوبی موجود در بنا (سمت راست) طرح یکی از وجوه صندوق (سمت چپ) (نگارندگان، ۱۴۰۱).

Fig. 2: General View of a wooden box in monument (right) the drawing from one side of the wooden box (Authors, 2022).

صندوق قبر آرامگاه امامزاده عزیز

در میان صندوق یاد شده و درست هم محور با آن، صندوق قبر غیرمنقولی به شکل مکعب مستطیل به طول ۱۹۷، عرض ۱۰۳ و ارتفاع ۶۸ سانتی متر قرار دارد. دیواره‌های این مزار با استفاده از کاشی‌های فیروزه‌ای چلیپایی، کاشی‌های زرین فام هشت پر و

► تصویر ۳: کتیبه‌های مربوط به واقف، نام صاحب مزار و زمان ساخت صندوق (نگارندگان، ۱۴۰۱).

Fig. 3: Inscription related to the endowment, Owner of burial and construction time of the wooden box (Authors, 2022).

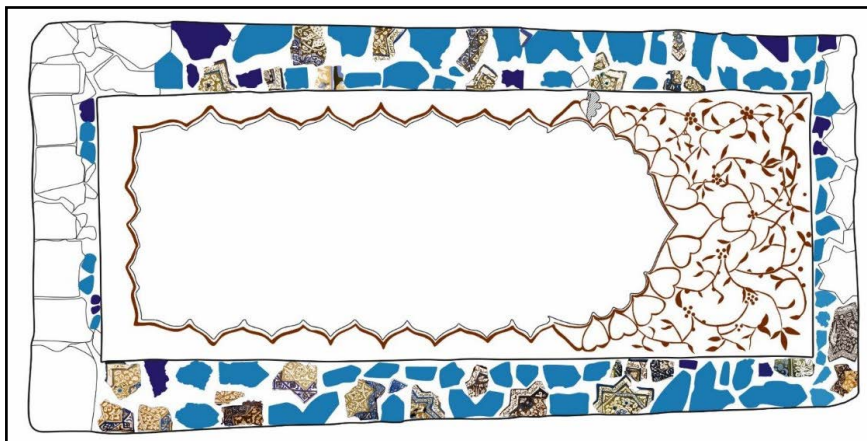

▲ تصویر ۴: نمائی کلی از صندوق مزار امامزاده عزیز (نگارندگان، ۱۴۰۱).

Fig. 4: General view of Imamzadeh Aziz burial box (Authors, 2022).

قطعات کاشی زرین‌فام و روی آن با معرق گچ تزئین شده است. لازم به توضیح است که این صندوق قبر در گذشته کاملاً با کاشی‌های چلیپایی و زرین‌فام پوشش داده شده بود، اما امروزه به دلیل سرقت، تنها اثر وردی از آن‌ها بر جداره‌ها باقی است. قرنیز اضافه شده در پایین صندوق در زمان فرش نمودن کف بنا، در دهه اخیر بدان اضافه شده است (تصاویر ۴، ۶ و ۷).

روی صندوق قبر را با استفاده از گچ‌بری تزئین کرده‌اند که طرح آن تقلیدی از فرم لوح مزار کاشی‌های لوح مزار زرین‌فام است. درخصوص محراب‌نمای گچ‌بری روی صندوق قبر باید بیان کرد که تکنیک به‌کار رفته در آن، از نوع گچ‌بری نقری یا تخمه‌گذاری است (تصویر ۵) که در این روش، هنرمند گچکار پس از طرح‌اندازی بر روی سطح موردنظر، اقدام به خالی کردن طرح‌های ترسیم شده تا عمقی مشخص با ابزار موردنیاز نموده و سپس، در مرحله بعد با استفاده از گچ رنگی اقدام به پر نمودن و هم سطح کردن آن‌ها می‌کند (موسوی حاجی و نیک‌بر، ۱۳۹۳: ۵۳-۵۴). قدیمی‌ترین نمونه استفاده از این روش در دوره صفوی بوده و پیش از این دوره، نمونه‌ای از آن دیده نشده است (صالحی‌کاخکی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۶)؛ علاوه بر این، اگرچه نوع دیگر معرق گچی از قبیل «تخمه درآوردی»^۴ در دوره‌های پس از صفوی استفاده شده، اما نوع تخمه‌گذاری نه تنها پس از دوره صفوی در بنایی مشاهده نشده است، بلکه این روش در همان دوره هم در محدود بناهایی چون هارون ولایت (۹۱۸-۹۳۸ ه.ق.) و مسجد جامع ساوه (تزئینات مربوط به دوره صفویه) استفاده شده که برخی از آن‌ها به دوره پیش از سلطنت «شاه عباس» و شروع مکتب هنری اصفهان تعلق دارند (همان: ۶۵-۶۷). از دیدگاه تنوع نقوش و طرح‌های به‌کار رفته، می‌توان بیان کرد که نقوش گچ‌بری لوح مزار از نوع گیاهی و هندسی است که در این میان نقوش گیاهی آن چشمگیرتر است. با توجه به قراین موجود، تکنیک استفاده شده در سطح صندوق امامزاده عزیز از نوع تخمه‌گذاری و مربوط به دوره صفوی است.

تصویر ۵: طرح سطح صندوق مزار امامزاده عزیز و معرق تخمه‌گذاری کار شده بر آن (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 5: Drawing of burial box surface with stucco mosaics (Authors, 2023).

کاشی‌های صندوق قبر

همان‌طور که بیان گردید دیواره‌های این صندوق و حاشیه معرق تخمه‌گذاری سطح قبر، با استفاده از کاشی‌های چلیپایی فیروزه‌ای و لاجوردی، کاشی‌های زرین فام کامل هشت‌پر و قطعات کاشی‌های زرین فام و فیروزه‌ای تزئین شده است. در چیدمان تمام کاشی‌ها، نشانی از نظم و ترتیب دیده نمی‌شود. در این میان سعی بر آن شده تا با استفاده از هر آن چه در دسترس بوده اعم از کاشی‌های کامل و قطعات کوچک و بزرگ کاشی‌های لاجوردی، فیروزه‌ای و زرین فام، دیواره‌های صندوق قبر و حاشیه سطح را پوشش دهند. نصاب این کاشی‌ها به نظر آگاهی اولیه از ترکیب کاشی‌های فیروزه‌ای چلیپایی و هشت‌پر زرین فام که ترکیبی شناخته شده در سطوح آرامگاه‌ها و مزاراتی چون آرامگاه خواجه عبدالصمد نطنز و یا قبور کاوش شده در امامزاده فضل و سلیمان آوه را داشته، ولی نتوانسته این ترکیب را به درستی اجرا کند. عدم اجرای نادرست در لبه‌های بالایی و زوایای قبر به چشم می‌خورد. به طور قطع آن چه مسلم است، تلاشی برای پرکردن سطوح قبر با کاشی‌های سالم و قطعات کاشی با ترکیبی از گچ است که در دوره صفوی و در زمان ساخت صندوق قبر، اتفاق افتاده است. البته بخشی از دخل و تصرفات در جابه‌جایی برخی قطعات و کاشی‌های سالم و چسباندن آن‌ها با ملات سیمان از اقدامات جدید اهالی است که نباید به عنوان یک آسیب از نظر دور بماند (تصاویر ۶، ۷، ۸ و ۹).

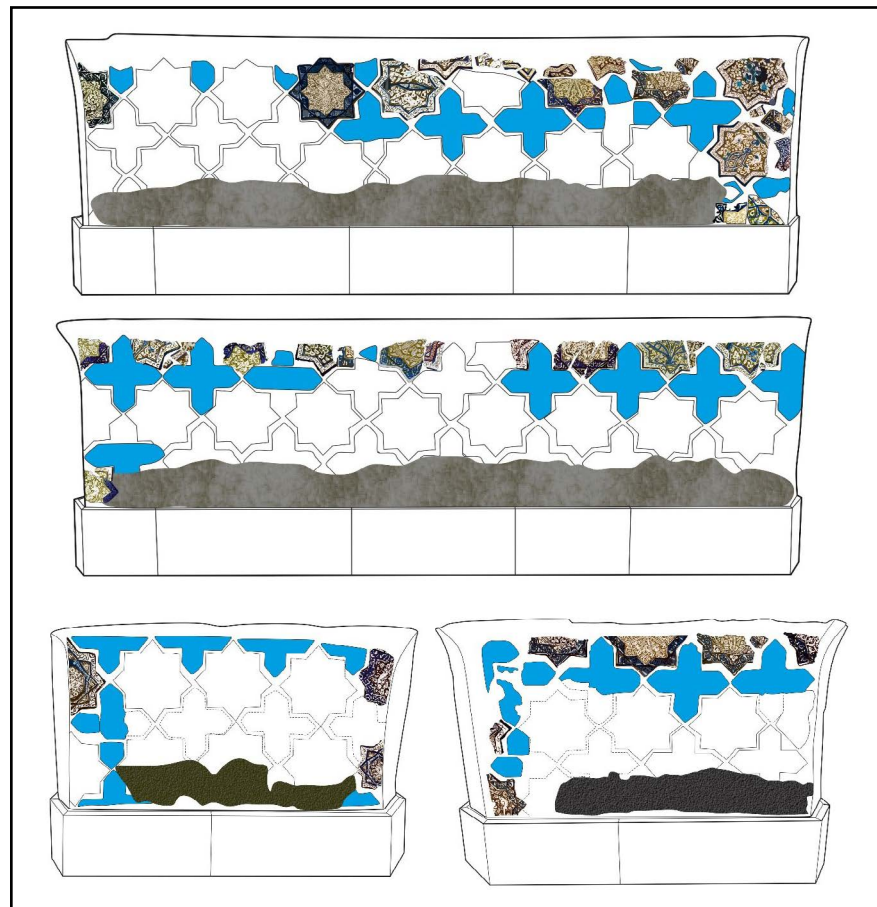

تصویر ۶ و ۷: نمایی از دیواره‌های طولی مزار (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 6 & 7: General view of burial box longitudinal walls (Authors, 2023).

تاریخ‌گذاری مجموعه قطعات کاشی صندوق قبر

در بین این کاشی‌ها، تنها یک قطعه کاشی تاریخ‌دار با تاریخ شعبان ۷۵۷ ه.ق. دیده می‌شود (تصویر ۱۰). با توجه به تاریخ ذکر شده بر روی قطعه کاشی یاد شده

► تصاویر ۸ و ۹. طراحی دیواره‌های صندوق قبر (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Figs. 8 & 9: Drawing from burial box walls (Authors, 2023).

▲ تصویر ۱۰: قطعه کاشی با تاریخ شعبان سنهٔ سبع و خمسين و سبعمائه (۷۵۷) هجری قمری (نگارندگان، ۱۴۰۱).

Fig. 10: Piece of a tile dated Shaban 757 AH (August 1356) (Authors, 2022).

آن‌چه قابل تأمل است این‌که، برخلاف تاریخ‌های اعلام شده از سوی پژوهشگرانی همانند «میسن» و «واتسون» که به ترتیب تاریخ‌های ۷۱۴ و ۷۴۰ ه.ق. را دوران پایان تولیدات کاشی ستاره‌ای زرین‌فام می‌دانند (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۹۴؛ Mason, 2004: 130)، اما می‌دانیم که تولیدات زرین‌فام تا دوره قاجار ادامه داشته است. قطعه کاشی موردنظر به مانند کاشی‌های زرین‌فام به دست آمده از تخت سلیمان با تاریخ ۷۵۹ و ۷۶۰ ه.ق. (قوچانی، ۱۳۷۱: ۳)، تاریخی متأخرتر از زمان پیشنهاد شده از طرف دو پژوهشگر یاد شده را نشان می‌دهند. علاوه بر مطالعه قطعه کاشی تاریخ‌دار، مطالعات مقایسه‌ای سایر نمونه‌ها از طریق مقایسه آن‌ها با کاشی‌های به دست آمده از کاوش‌ها و موجود در موزه‌ها نیز انجام پذیرفت که نمونه‌های مشابه و تاریخ‌دار هرکدام در جدول مقایسه‌ای آمده است (ر.ک. به: جدول شماره ۲). با توجه به قطعه کاشی تاریخ‌دار و بررسی‌های تطبیقی صورت گرفته، می‌توان برای برخی از قطعات تاریخ احتمالی قرن ۷ ه.ق. و برای بیشتر قطعات تاریخ قرن ۸ ه.ق. را پیشنهاد کرد (ن.ک. به: جدول ۲). نکته دیگر در رابطه با تاریخ کاشی‌ها، وجود سه قطعه کاشی است که بر روی آن‌ها ماه و روز ساخت آمده است، اما به دلیل عدم وجود فضای کافی یا روشن بودن سده ساخت در دوره زندگی کاشی‌ساز، سال ساخت ذکر نشده است که البته مشابه این موضوع در کاشی‌های تخت سلیمان نیز وجود داشته است (قوچانی، ۱۳۷۱: ۲۷-۲۹). تاریخ قابل خوانش این سه قطعه کاشی که

در ردیف‌های ۱، ۳ و ۱۸ آمده‌اند، بدین صورت است: فی عشر محرم سنه اربع عشر، فی عشر ماه رمضان سنه ثلاث عشر و ... سنه رابع عشر. سوای از تاریخ، نکته دیگر که در ارتباط با کاشی‌های زرین فام قبر مورد نظر، قابل توجه است؛ عدم دقت کافی در ترسیم نقوش و نوعی عجله در ساخت آن‌ها می‌باشد.

نسبت کاشی‌ها با بنای آرامگاه امامزاده عزیز

موضوع دیگری که نیاز به بیان دارد، این است که برخلاف ماهیت مذهبی این بنا، نقوش و متن کتیبه‌هایی که بر روی کاشی‌ها به کار رفته است، سنخیتی با ماهیت مذهبی آرامگاه و شخصیت مدفون در بنا ندارند. به این صورت که در میان مجموعه قطعات کاشی تنها یک قطعه کاشی به زبان عربی دیده می‌شود که دربردارنده سوره توحید است و در بقیه کاشی‌ها، ابیاتی از: «مولوی»، «فردوسی»، «بوشکور بلخی»، «نظامی گنجوی»، «مجیرالدین بیلقانی» و ابیاتی از شعرای ناشناس با مضمونی عاشقانه و نغز قابل بررسی است. علاوه بر این، می‌توان به نقوش مورد استفاده اشاره کرد که بیشتر شامل نقوش حیوانی از قبیل: روباه، فیل، آهو، خرگوش و پرندگان است؛ البته این موضوع، پیش از این در بناهای دیگر مانند امامزاده جعفر دامغان و مقبره پیر حسین در باکو نیز گزارش شده است (Watson, 1975: 67). درخصوص بهره‌گیری از کاشی‌های زرین فام در آرامگاه‌ها باید بیان کرد که بیشتر این کاشی‌ها در آرامگاه‌های طراز اول شیعیان از قبیل حرم امام رضا (علیه السلام) در مشهد، حرم حضرت معصومه (علیه السلام) در قم، حرم امام علی (علیه السلام) در نجف (فیض، ۱۳۴۹؛ واتسون، ۱۳۸۲: ۲۱۳؛ Donalson, 1935: 122 & 128؛ Aga-Ogla, 1935: 122 & 128؛ صدیقیان و حاج ناصری، ۱۳۹۵: ۴۰) و نیز بسیاری از آرامگاه‌ها و بقاع شیعی در ایران مرکزی مانند آرامگاه شیخ عبدالصمد نطنزی (Blair, 1986)، امامزاده جعفر قم (سادات موسوی و چیت‌سازیان، ۱۳۹۳)، امامزاده‌های سید هارون و سید اسحاق در ساوه (عظیم‌زاده، ۱۳۵۲)، امامزاده فضل و سلیمان آوه (لشکری و همکاران، ۱۳۹۳)، مسجد علی قهرود (Watson, 1975)، امامزاده حبیب بن موسی کاشان (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۸۴-۱۸۵) و امامزاده یحیی ورامین (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۷۹-۱۸۰) به کار رفته‌اند. تمامی این موارد، نشان از آن دارند که بناهای دارای کاشی‌های زرین فام در مناطق شیعه‌نشین قرار داشته‌اند. تفرش هم از مناطق شیعه‌نشین ایران در دوره ایلخانی بوده است. شیعه‌نشین بودن این مکان‌ها از توصیفات «حمدالله مستوفی» آشکار می‌گردد که در اینجا قسمتی از توصیفات وی درخصوص مذهب مردم تفرش آورده می‌شود: «تفرش ولایتی ست که از هر طرف که بدو روند به گریوه فروه باید رفت. سیزده پاره دیه است فم و طرخوران از معظمت اوست... و مردم آنجا شیعی اثنی عشری‌اند» (مستوفی، ۱۳۳۶: ۷۵). به طور قطع کاشی‌های موجود در بنا، نسبت به وضع موجود بنا قدیمی‌ترند و کاربرد این نوع کاشی در دیواره‌ها، آن‌هم بدون نظم و قاعده و یا به صورت تکه و شکسته، دو فرض را به ذهن متبادر می‌سازد. فرض اول این‌که، کاشی‌ها مربوط به مزار دوره ایلخانی بنا بوده که پس از تخریب و نوسازی دوباره در صندوق دوره صفوی استفاده شده‌اند. فرض دوم این‌که، از بنا یا

محوطه دیگری و صرفاً برای تزئین سطوح، به این مکان انتقال داده شده و کاربرد ثانویه دارند. براساس شواهد از جمله سرداب موجود، اساس بنا می‌تواند مربوط به دوره ایلخانی باشد، ولی کاشی‌ها با توجه به خرد و شکسته بودن، پراکندگی مضمون و عدم همخوانی مضامین مذهبی برخی با دیگر نمونه‌های تزئین شده با نقوش غیرمذهبی چون: اشعار فارسی، نقش حیوانات و پرندگان، نمی‌تواند مربوط به اصل بنای دوره ایلخانی باشد؛ بنابراین، اگر کاشی‌ها مربوط به دوره ایلخانی و اصل بنا بوده باشند با توجه به اهمیت‌شان به‌طور سالم انتقال داده می‌شدند و مضامینی چندگانه، یعنی مذهبی، عاشقانه و عارفانه نداشتند. نمونه چنین کاشی‌هایی به‌طور پراکنده و البته شکسته در دست‌کند زیرزمینی تفرش هم به‌دست آمده‌اند (فضلی، ۱۳۹۴؛ موسوی‌نیا، ۱۳۹۹)؛ بدین‌ترتیب، انتقال کاشی‌های دوره ایلخانی از یک یا چند بنا و نصب آن‌ها بر صندوق قبر در دوره صفوی به یقین نزدیک‌تر است.

ویژگی‌های فنی و ظاهری کاشی‌های صندوق قبر

در این صندوق قبر انواع گوناگون کاشی از قبیل: کاشی‌های چلیپایی فیروزه‌ای، لاجوردی، قطعات کاشی ساده به رنگ آبی کبالت، یک قطعه کاشی ساده با نقش قالبی و دو نوع کاشی زرین‌فام هشت‌پر/کوکبی، کاشی خشتی به‌کار رفته است. کاشی‌های چلیپایی و ساده همانند کاشی‌های زرین‌فام اغلب شکسته و در اندازه‌های مختلف به‌کار رفته‌اند که این امر، به‌ویژه در سطح صندوق قبر بسیار واضح و نمایان است.

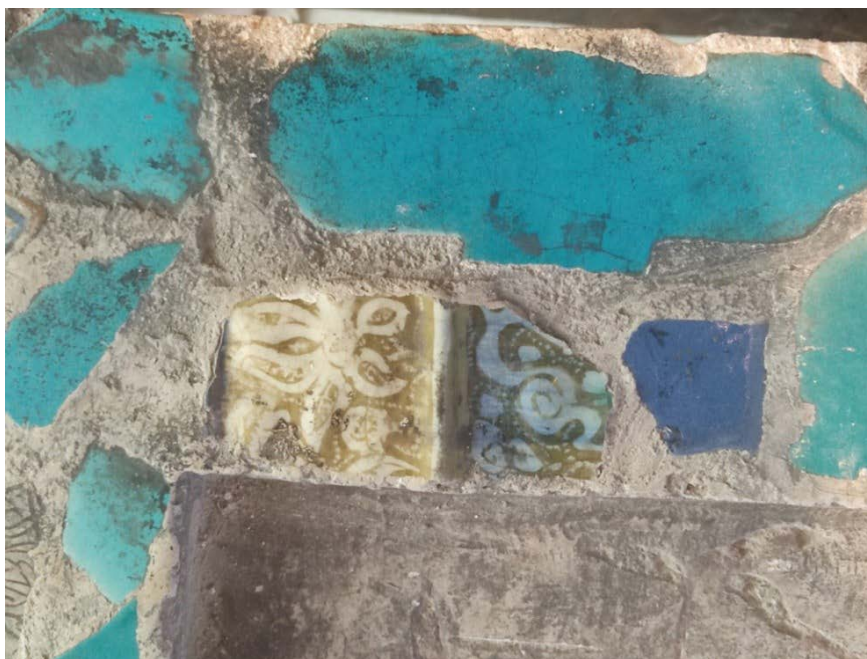
همان‌طورکه بیان گردید، دو نوع کاشی زرین‌فام نیز در این مکان دیده می‌شود؛ نوع اول آن، کوکبی و هشت‌پر است. نوع دوم، قطعات کاشی خشتی است که تنها دو قطعه از آن نمونه در این مجموعه قابل بررسی است. به‌دلیل کوچک بودن ابعاد این دو قطعه، فرم و نوع نقش کامل آن‌ها را نمی‌توان تشخیص داد، اما در همین ابعاد کوچک، دارای نقوش گیاهی به‌صورت نیمه‌برجسته قالبی هستند که با استفاده از تکنیک لعاب زرین‌فام به رنگ‌های قهوه‌ای تیره و طلایی بر بستر لعاب فیروزه‌ای و سفید قلعی ترسیم شده‌اند (تصاویر ۱۱ و ۱۲). در میان نمونه‌های بررسی شده، تنها یک قطعه کاشی وجود دارد که در تزئین آن از لعاب زرین‌فام قرمز رنگ استفاده شده است. نقش این قطعه، نقوش چشم‌مانند و کتیبه‌ای نسخ به رنگ قرمز در زمینه سفید است (تصویر ۱۳).

کاشی‌های نوع اول (کوکبی/هشت‌پر)، اکثریت این مجموعه را تشکیل می‌دهند. از نظر تکنیک و تنوع رنگی بر روی کاشی‌ها، رنگ طلایی، آبی، فیروزه‌ای و قهوه‌ای و برای دورگیری‌ها نیز از رنگ مشکی استفاده شده است. نقوش به رنگ‌های طلایی، قهوه‌ای، آبی در طیف روشن و تیره، فیروزه‌ای و قرمز مسی بر روی زمینه سفید، آبی کبالت و فیروزه‌ای اجرا شده‌اند. در بعضی مواقع نیز طرح‌ها با استفاده از روش برش لعاب زرین‌فام بر روی زمینه سفید ایجاد شده‌اند. کتیبه‌ها غالباً به رنگ طلایی، قهوه‌ای و در یک مورد قرمز مسی بر روی زمینه سفید نوشته شده‌اند. این نوع کاشی‌ها از نظر نقش خود به دو گروه تقسیم می‌شوند.

الف) نقوش حیوانی: این دست از کاشی‌ها، نمونه‌های نیمه و سالم را تشکیل می‌دهند و با نقوشی از قبیل: روباه، فیل، بچه فیل، آهو، پلنگ، خرگوش، پرندگان در اندازه‌های مختلف از جمله بخشی از بال سیمرغ و ماهی‌های کوچک تزئین شده‌اند (جدول ۱: ردیف‌های ۱، ۲، ۳، ۵، ۶، ۷، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۴، ۲۳، ۲۴ و ۲۶).

ب) نقوش گیاهی و هندسی: این نوع کاشی‌ها با نقوش گیاهی و یا ترکیبی از نقوش گیاهی و هندسی تزئین شده‌اند. نقوش گیاهی شامل: درخت سرو، گیاه مسبک بزرگ نقش شده بین جفت حیوانات، نقوش اسلیمی، گل‌ها، گلبرگ‌ها، پیچک‌ها و ویرگول‌های کوچک است. در این بین یک قطعه کاشی نیمه وجود دارد که نقوش گیاهی آن به واسطه شعاع‌هایی از هم جدا شده‌اند (جدول ۱: ردیف‌های ۴، ۹، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲ و ۲۵؛ تصاویر ۱۴ و ۱۵).

یکی از نکات دیگر درخصوص قطعات کاشی‌های این مجموعه، تفاوت دست خط افرادی است که کتیبه‌ها را بر روی کاشی‌ها نوشته‌اند. با مقایسه دست خط‌ها می‌توان بیان کرد که در این مجموعه ۱۰ الی ۱۱ دست خط متفاوت وجود دارد. حتی این موضوع در سه قطعه کاشی که دارای ابیات یکسانی هستند هم به وضوح دیده می‌شود. علاوه بر این، با مقایسه کیفیت کاشی‌ها از نظر طیف رنگی، به‌ویژه طیف رنگ طلایی که از قهوه‌ای تیره تا طلایی روشن متغیر است، وجود یک قطعه کاشی با لعاب زرین فام قرمز مسی، عدم تناسب و ارتباط نقشی بین کاشی‌ها یا یک دست نبودن نقوش و هم‌چنین یکسان نبودن کاشی‌های چلیپایی از نظر ابعاد و کیفیت، می‌توان بیان کرد که این مجموعه کاشی‌ها متعلق به بنای امامزاده نبودند؛ زیرا یک دستی و یکپارچگی‌ای که هم از نظر کیفی و کمی در مجموعه کاشی‌های بناهایی مانند امامزاده جعفر دامغان دیده می‌شود، در کاشی‌های این بنا وجود ندارد.

تصویر ۱۱: قطعه کاشی خشتی در بخش کناری گچبری لوح مزار (نگارندگان، ۱۴۰۱). ◀

Fig. 11: Fragments of square tile used on the margins of a stucco (Authors, 2022).

► تصویر ۱۲: قطعه کاشی خشتی در بخش کناری گچبری لوح مزار (نگارندگان، ۱۴۰۱).

Fig. 12: Fragments of square tile used on the margins of a stucco (Authors, 2022).

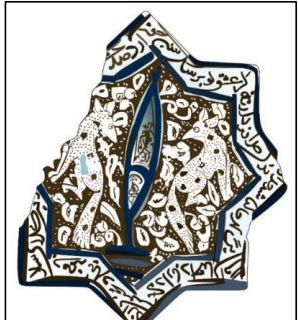

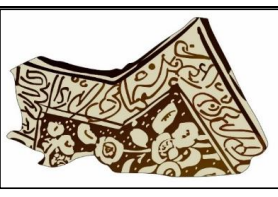
► تصویر ۱۳: قطعه کاشی با تقوش و کتیبه‌های قرمز رنگ (نگارندگان، ۱۴۰۲).

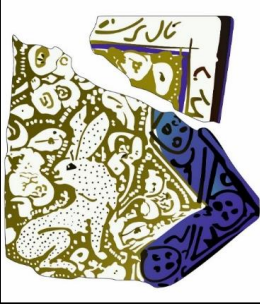
Fig. 13: Piece of a tile with red color motifs and inscription (Authors, 2023).

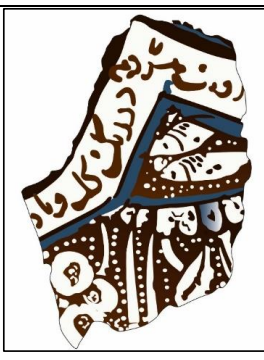
جدول ۱: جدول عکس، طرح و اشعار کاشی‌های آرامگاه امامزاده عزیز (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 1: Fragments of square tile used on the margins of a stucco (Authors, 2022).

ردیف	عکس	طرح	اشعار
۱			ابیات روی کاشی: ای گرسنه مهر تو سیران جهان ترسان...؟ زلف تو پای بند شیران جهان، متن کامل رباعی به صورت زیر است: ای گرسنه مهر تو سیران جهان / ترسان ز فراق تو دلبران جهان با چشم تو آهوان چه دارند به‌دست / ای زلف تو پای بند شیران جهان (مولوی، ۱۳۷۶: ۱۴۴۱). در پایان رباعی بیت: نگهدار باد جهان آفرین / به هر جا که باشد خداوند این فی عشر محرم سنه اربع عشر (**) آمده است.
۲			ابیات روی کاشی: نگهدار باد جهان آفرین بهر جا که باشد خداوند این خداوند دارنده گر عشق تو بر سنگ سیه خون آرد/ سیلاب همی لیلی و مجنون آرد.
۳			
۴			ابیات روی کاشی: همه کارها به از در و گوهر بخروارها فی عشر ماه رمضان سنه ثلاث عشر (**) ای گرسنه مهر تو سیران جهان ترسان ز فراق تو دلبران جهان با چشم تو...؟ (قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۶-۶۷). متن کامل این رباعی چنین است: شکیبایی اندر همه کارها / به از در و گوهر بخروارها (قوچانی، ۱۳۷۱: ۴۴). ای گرسنه مهر تو سیران جهان / ترسان ز فراق تو دلبران جهان با چشم تو آهوان چه دارند به‌دست / ای زلف تو پای بند شیران جهان (مولوی، ۱۳۷۶: ۱۴۴۱). در پایان ابیات تاریخ فی عشر ماه رمضان سنه ثلاث عشر (**) آمده است.

ابیات روی کاشی: ...؟ ز خداوندان، جهان از نام آنکس ننگ دارد / که از بهر جهان دل تنگ دارد جهان...؟ (نظامی گنجوی، ۱۳۱۳: ۱۷۹).			۵
ابیات روی کاشی: ...؟ همه بادست خنک کسی که ز بند زمانه آزادست نگهدار بادا جهان آفرین بهر جا که باشد خ ...؟ متن کامل بیت اول از مجیر الدین بیلقانی است که صورت کامل آن در ادامه آمده است: جهان و کار جهان سر به سر همه بادست / خنک کسی که ز بند زمانه آزادست (بیلقانی، ۱۳۵۸: ۲۵۶).			۶
بیت روی کاشی: ...؟ جهان آفرین بهر جا که باشد خ...؟ متن کامل این بیت چنین است: نگهدار باد جهان آفرین / بهر جا که باشد خداوند این			۷
			۸
بیت روی کاشی: نگهدار باد جهان آفرین / بهر جا که باشد خداوند این (قائینی، ۱۳۸۳: ۳۱).			۹

بیت روی کاشی: بخور هر چ داری فزونی بده / تو زنچیده‌ای بهر دشمن م...؟ بیت فوق از فردوسی است (فردوسی، ۱۹۶۰: ۳۰۴؛ بهدانی و احمدپناه، ۱۴۰۰: ۸۰؛ قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۲).			۱۰
			۱۱
بیت روی کاشی: ...؟ در نهان بگفتی شود نیازت در دل...؟، متأسفانه متن این شعر در دیوان اشعار یافت نگردید و احتمالاً شعری از یک شاعر ناشناس باشد.			۱۲
بیت روی کاشی: ... چه دارند بدست ای زلف تو پای بند شیران...؟ متن کامل رباعی به صورت زیر است: ای گرسنه مهر تو سیران جهان / ترسان ز فراق تو دلیران جهان با چشم تو آهوان چه دارند به‌دست / ای زلف تو پای بند شیران جهان (مولوی، ۱۳۷۶: ۱۴۴).			۱۳
			۱۴
بیت روی کاشی: ای گرسنه مهر تو سیران جهان...؟ شروع می‌شود، که در همین قطعه بخش پایانی و تاریخ ساخت آن: ...؟ سنه رابع * نیز دیده می‌شود.			۱۵

ابیات روی کاشی: ...؟ سر اختر اندر کنار تو باد ... متن کامل این بین چنین است: خداوند دارنده یار تو باد / سر اختر اندر کنار تو باد (قوچانی، ۱۳۷۱: ۵۸).			۱۶
ابیات روی کاشی: ای...؟ آمد بر دلم جهان از غم تو هان ای دل و دیده تا...؟ متن کامل رباعی این چنین است: ای آمده کار من بجان از غم تو / تنگ آمده بر دلم جهان از غم تو هان ای دل و دیده تا بسر در نکنم / خاک همه دشت خاوران از غم تو (نفیسی، ۱۳۳۴: ۸۲).			۱۷
ابیات روی کاشی: ...؟ نکنم خاک همه دشت خاو...؟ متن کامل رباعی به این صورت است: ای آمده کار من بجان از غم تو / تنگ آمده بر دلم جهان از غم تو هان ای دل و دیده تا بسر در نکنم / خاک همه دشت خاوران از غم تو (نفیسی، ۱۳۳۴: ۸۲).			۱۸
ابیات روی کاشی: ...؟ شه برنگذرد خداوند نام و خداوند جای / خداوند روزی ده رهنم[ای] بیت فوق از شاعر حماسه سرای ایران فردوسی است (فردوسی، ۱۹۶۰: ۱۲؛ واتسون، ۱۳۸۲: ۳۱۱).			۱۹
بیت روی کاشی: ...؟ رویت هر دم در رنگ گل و باد...؟ متن کامل رباعی این چنین بوده است: من دوش در آرزوی رویت هر دم / در رنگ گل و باده نگه می‌کردم با صاغر و با رباب تا روز سپید / بر یاد لبت می‌زدم و می‌خوردم (اصفهانی، ۱۳۴۸: ۸۹۱).			۲۰

ابیات روی کاشی: ...؟ که نیکی بود یادگار جهان یادگار ...؟، در واقع این عبارت پایان یک بیت و شروع بیت دیگر است، به این ترتیب: نباشد نیک و بد پایدار / همان به که نیکی بود یادگار، و بیت دیگر: جهان یادگارست و ما رفتنی / به مردم نماند جز مردمی، که هر دو بیت از فردوسی هستند (فردوسی، ۱۹۶۰: ۲۹۸).			۲۱
متن روی کاشی: بسم الله الرحمن الرحيم ...؟ م کفوأ احد.			۲۲
ابیات روی کاشی: ...؟ نگهدار تو جهان یادگارست و ما...؟. در واقع این عبارت پایان یک بیت و شروع بیت دیگر است به این ترتیب: به کام تو بادا همه کار تو / خداوند بادا نگه- دار تو، و بیت دیگر: جهان یادگارست و ما رفتنی / به مردم نماند جز مردمی، که هر دو بیت از فردوسی هستند (قوچانی، ۱۳۷۱: ۸۳).			۲۳
ابیات خوانده شده در حاشیه کاشی: ...؟ خداوند این خدا ...؟، این کلمات، پایان یک بیت و شروع بیت دیگری هستند که متن کامل آنها بدین ترتیب است: بیت نخست: نگهدار بادا جهان آفرین / بهر جا که باشد خداوند این، و بیت دیگر: خداوند نام و خداوند جای / خداوند روزی ده رهنمای (فردوسی، ۱۹۶۰: ۱۲؛ قوچانی، ۱۳۶۵: ۷۷).			۲۴
ابیات روی کاشی: ...؟ نگهدار باد جهان آفرین بهر جا ...؟، متن کامل این بیت اینگونه است: نگهدار باد جهان آفرین / بهر جا که باشد خداوند این (قائینی، ۱۳۸۳: ۲۱).			۲۵

- **ردیف شماره ۱ جدول ۱:** کاشی هشت‌پر با نقش طبیعت‌گرایانه پرنندگان و نقوش مسبک گیاهی است. در میانه کاشی، نقش درخت مسبک و یک حوض آب با ماهی دیده می‌شود. حاشیه پیرامون کاشی را کتیبه‌ای به خط نسخ دربرگرفته است. بخش‌هایی از نقوش با رنگ سیاه دورگیری شده و در بخش‌های دیگری، لکه‌های فیروزه‌ای پخش شده است. در پایان ابیات تاریخ محرم سنه اربع عشر آمده است.

- **ردیف شماره ۲ جدول ۱:** کاشی هشت‌پر با نقش طبیعت‌گرایانه دو روباه در دو سوی درختی مسبک (احتمالاً سرو) و نقوش مسبک گیاهان که در زیر درخت یک حوض آب با ماهی دیده می‌شود. قسمت میانی این درخت با استفاده از نقوش بسیار ریز اسلیمی در بستر سفید تزئین شده که ته‌مایه‌ای از رنگ آبی روشن این نقوش اسلیمی را پوشش داده است. از رنگ سیاه برای دورگیری درخت و حاشیه درونی و بیرونی کاشی استفاده شده است. به علاوه، کتیبه حاشیه کاشی به خط نسخ و با لعاب زرین‌فام نوشته شده است. این‌گونه به نظر می‌رسد که کار تزئین این کاشی، به ویژه خطوط مشخص‌کننده حاشیه با سرعت و دقت اندک انجام شده است و نوع نگارش آن نیز با کتیبه دیگر کاشی‌ها متفاوت است.

- **ردیف شماره ۳ جدول ۱:** کاشی هشت‌پر با نقش آهوی در حال حرکت که در پس‌زمینه آن گیاهی مسبک با شاخه‌ها و برگ‌ها دیده می‌شود. نقش آهو و نقوش گیاهی پس‌زمینه در درون یک هشت‌پر قرار دارد که خود این فرم هشت‌پر نیز در درون یک فرم دایره گنجانده شده است. حاشیه این کاشی با استفاده از نقوش هندسی به رنگ آبی در زمینه سفید نقش شده‌اند. برای دورگیری نقوش هندسی حاشیه از رنگ سیاه استفاده شده است.

- **ردیف شماره ۴ جدول ۱:** کاشی هشت‌پر با نقش یک گل به روش استامپی که لعابی آبی رنگ آن را پوشش داده است. در اطراف این گل، نقوش گیاهی به صورت مسبک دیده می‌شود که از لکه‌های فیروزه‌ای برای تزئین مرکز گل‌های کوچک استفاده شده است. کتیبه حاشیه کاشی به خط نسخ و با لعاب زرین‌فام نوشته شده است. لازم به ذکر است که بسیاری از نقوش این کاشی در اثر ریختگی شمع بر روی آن‌ها، سیاه شده بودند که با وجود تلاش بسیار برای پاک نمودن آن‌ها، اما برخی قسمت‌های آن باقی‌ماند که در تصویر قابل مشاهده است.

در پایان کتیبه کاشی عبارت فی عشر رمضان سنه ثلاث (کلمه ناخوانا) ذکر شده است که کلمه پایانی قابل خواندن نبود.

- **ردیف شماره ۵ جدول ۱:** کاشی هشت‌پر با نقش پایین‌تنه یک خرگوش و نقوش گیاهی مسبک در پس‌زمینه آن است. این نقش‌ها در درون یک فرم هشت‌ضلعی قرار گرفته‌اند. حاشیه هشت‌ضلعی با نواری آبی‌رنگ محدود شده که دور این دو نوار با خطوط سیاه دورگیری شده است. درون این نوار با دوایری متوالی زرین‌فام تزئین شده است. به علاوه، کتیبه حاشیه کاشی به خط نسخ و با لعاب زرین‌فام نوشته شده است.

- **ردیف شماره ۶ جدول ۱:** کاشی هشت‌پر با نقش بالا تنه یک خرگوش و نقوش گیاهی مسبک در پس‌زمینه آن است. نقش‌ها در درون یک فرم هشت‌ضلعی قرار گرفته‌اند که البته از آنجایی که این کاشی نصف شده است، فرم هشت‌ضلعی نیز نیمه است. حاشیه هشت‌ضلعی با نواری آبی‌رنگ محدود شده که دور این دو نوار با خطوط سیاه دورگیری شده است. درون این نوار با دوایری متوالی زرین‌فام تزئین شده است. به علاوه، کتیبه حاشیه کاشی به خط نسخ و با لعاب زرین‌فام نوشته شده است.

- **ردیف شماره ۷ جدول ۱:** کاشی هشت‌پر با نقش طبیعت‌گرایانه دو پرند در اطراف یک گیاه مسبک است. در حاشیه این کاشی کتیبه‌ای مشاهده می‌شود که کاتب در خوشنویسی آن از الگوی آزاد پیروی کرده است. بدین‌صورت که حروف را با دو خط موازی حجم‌دهی کرده است. قطعه کاشی ردیف ۸ نیز از لحاظ تکنیک اجرا مشابه قطعه کاشی ردیف ۷ است؛ به علاوه این‌گونه به نظر می‌رسد که قطعه کاشی ردیف ۸ ادامه قطعه کاشی ردیف ۷ باشد.

- **ردیف شماره ۹ جدول ۱:** بخشی از یک کاشی هشت‌پر با نقش گیاه و نقوش گیاهی مسبک و بخشی از حوض آب در زیر آن است. در حاشیه کاشی، کتیبه‌ای به خط نسخ با لعاب زرین‌فام نوشته شده است. برای ایجاد این نوار حاشیه‌ای حاوی کتیبه، ابتدا با استفاده از خطوط زرین‌فام این نوار را ترسیم نموده و سپس میان و روی خطوط را با لعاب آبی پر کرده‌اند. برای دورگیری بخش‌هایی که در آن لعاب آبی به کار رفته از خط سیاه استفاده شده است. می‌توان دریافت نمود که این خطوط با سرعت و دقت اندک ترسیم شده‌اند؛ زیرا که بسیار مواج هستند.

- **ردیف شماره ۱۰ جدول ۱:** بخشی از یک کاشی زرین‌فام هشت‌پر با نقش ماهی‌هایی در آن است. علاوه بر حاشیه اصلی کاشی، حاشیه‌ای درونی با استفاده از یک نوار که در دورن آن دوایر متوالی معروف به نقش «چشمی» به رنگ زرین‌فام طلایی، ترسیم شده است. برای ایجاد این نوار، ابتدا با استفاده از دو خط زرین‌فام کناره این نوار را در دو طرف مشخص نمودند و سپس میان آن‌ها را با استفاده از لعاب آبی رنگ، پر نموده‌اند. در حاشیه اصلی قطعه کاشی، کتیبه‌ای به خط نسخ و با لعاب زرین‌فام نوشته شده است.

- **ردیف شماره ۱۱ جدول ۱:** بخشی از کاشی هشت‌پر با نقش نیم‌تنه پایین فیلی در حال حرکت و نقوش گیاهی در پس‌زمینه است که در مرمت اخیر قسمت‌های قطعه کاشی در کنار یک‌دیگر قرار داده شده‌اند. نقش‌ها در درون یک فرم هشت‌پر قرار دارند که خود این فرم هشت‌پر نیز در درون یک فرم دایره گنجانده شده است.

حاشیه این کاشی با استفاده از نقوش هندسی به رنگ آبی در زمینه سفید نقش شده‌اند. برای دورگیری نقوش هندسی حاشیه از رنگ سیاه استفاده شده است.

- ردیف شماره ۱۲ جدول ۱: کاشی هشت‌پر با نقش طبیعت‌گرایانه یک پرنده در میان نقوش گیاهی و اسلیمی‌ها که احتمالاً نقش پرنده در سوی دیگر هم به صورت قرینه تکرار شده بوده است که در حال حاضر از بین رفته است. در میان حاشیه کاشی، کتیبه‌ای مشاهده می‌شود که کاتب در خوشنویسی آن از الگوی آزاد پیروی کرده است؛ بدین صورت که حروف را با دو خط موازی حجم‌دهی کرده است. نحوه اجرا آن به این صورت بوده که ابتدا کتیبه را با استفاده از لعاب زرین‌فام روی بستر لعاب سفید قلعی نوشته شده و سپس روی آن با استفاده از لعاب آبی پوشش داده شده است.

- ردیف شماره ۱۳ جدول ۱: بخشی از یک کاشی با نقوش گیاهی از قبیل گل‌ها و گلبرگ‌ها است که از لکه فیروزه‌ای نیز برای تزئین استفاده شده است. در حاشیه کاشی کتیبه‌ای به خط نسخ با لعاب زرین‌فام نوشته شده است. برای ایجاد این نوار حاشیه، ابتدا با استفاده از یک خط زرین‌فام کناره این نوار را در دو طرف مشخص نمودند و سپس روی آن را با استفاده از لعاب آبی رنگ، پررنگ نموده‌اند.

- ردیف شماره ۱۴ جدول ۱: بخشی از یک کاشی هشت‌پر با نقش خرگوشی نشسته در میان نقوش گیاهی، گل‌ها و گلبرگ‌ها که به عقب نگاه می‌کند، است. حاشیه این کاشی با استفاده از نقوش هندسی به رنگ آبی در زمینه سفید نقش شده‌اند. برای دورگیری نقوش هندسی حاشیه از رنگ سیاه استفاده شده است.

- ردیف شماره ۱۵ جدول ۱: بخشی از یک کاشی با نقوش گیاهی از قبیل گل‌ها و گلبرگ‌ها که از نقطه یا لکه لعاب فیروزه‌ای رنگ نیز برای تزئین گل‌ها استفاده شده است. در درون نوار حاشیه کاشی، کتیبه‌ای به خط نسخ با لعاب زرین‌فام نوشته شده است. برای ایجاد این نوار، ابتدا با استفاده از دو خط زرین‌فام کناره این نوار را در دو طرف مشخص نمودند و سپس درون آن‌ها را با استفاده از لعاب آبی رنگ، پُر نموده‌اند. در پایان کتیبه کلمات «سنه رابع» خوانده شده و تنها کلمه پایانی خوانده نشد. این قطعه کاشی نیز همانند تصاویر ردیف‌های ۱، ۴ و ۱۳ دارای رباعی‌ای از مولوی است (ن. ک. به: جدول شماره ۱).

- ردیف شماره ۱۶ جدول ۱: بخشی از یک کاشی با نقوش گیاهی از قبیل گل‌ها و گلبرگ‌ها است. در درون نوار حاشیه کاشی، کتیبه‌ای به خط نسخ با لعاب زرین‌فام نوشته شده است. برای ایجاد این نوار، ابتدا با استفاده از دو خط زرین‌فام کناره این نوار را در دو طرف مشخص نمودند و سپس درون آن‌ها را با استفاده از لعاب آبی رنگ، پُر نموده‌اند.

- ردیف‌های شماره ۱۷ و ۱۸ جدول ۱: کاشی هشت‌پر با نقش گل و گلبرگ‌ها که از لکه‌های لعاب فیروزه‌ای رنگ نیز برای تزئین گلبرگ‌ها و درون گل مرکزی استفاده شده است. نقش گل‌ها و گلبرگ‌ها در درون یک فرم هشت‌ضلعی (نوار) قرار گرفته‌اند که البته از آنجایی که این کاشی نصف شده است، فرم هشت‌ضلعی نیز نیمه است؛ درواقع، حاشیه این هشت‌ضلعی در هر دو طرف با دو خط زرین‌فام

ترسیم شده و سپس با استفاده از لعاب آبی رنگ، پُر شده است. برای دور گیری نوارهای آبی از خطوط سیاه استفاده شده است. درون این نوار با دوایری متوالی زرین فام تزئین شده است. کتیبه حاشیه کاشی نیز با لعاب زرین فام و به خط نسخ نوشته شده است. قطعه کاشی کتیبه دار دیگر نیز به همین روش تزئین شده است.

- ردیف‌های شماره ۱۹ و ۲۰ جدول ۱: بخشی از کاشی با نقوش گیاهی مسبک

که علاوه بر لعاب زرین فام از لعاب آبی کبالت نیز برای تزئین نقوشی مانند نقش برگ نخل استفاده شده است. این نقوش در درون یک هشت پر کوچک تر دیگری قرار گرفته‌اند که برای ترسیم آن ابتدا خطوط را با لعاب زرین فام ایجاد نموده و سپس میان آن‌ها را با لعاب آبی پُر نموده‌اند. در حاشیه کاشی کتیبه‌ای به خط نسخ و با لعاب زرین فام نوشته شده است. قطعه کاشی ردیف ۲۰ نیز از لحاظ تکنیک کاملاً مشابه است و تفاوت آن در وجود دو نقش ماهی است. کاشی ردیف ۲۰ نیز در حاشیه کتیبه‌ای به خط نسخ دارد.

- ردیف شماره ۲۱ جدول ۱: قطعه کاشی با نقوش گیاهی که بخش‌هایی از دو برگ نخل در آن دیده می‌شود. طرح‌های برگ نخل با استفاده از دو خط زرین فام ترسیم شده و سپس میان آن‌ها با استفاده از لعاب آبی رنگ پُر شده‌اند. برای تزئین میان گلبرگ‌ها از لکه‌های لعاب آبی رنگ استفاده شده است. در اطراف این قطعه بزرگ، قطعات دیگری نیز وجود دارند که در یکی از آن‌ها نقش یک بچه فیل دیده می‌شود و در دیگری که حاشیه یک کاشی است عبارت «نگه دار باد» و در قطعه کوچک تر نقوش گیاهی وجود دارد.

- ردیف شماره ۲۲ جدول ۱: قطعه کاشی کوچکی با نقوش گیاهی که از لعاب آبی رنگ نیز برای تزئین استفاده شده است. در حاشیه این قطعه کاشی، کتیبه‌ای به خط نسخ نوشته شده است. به نظر می‌رسد که کتیبه حاشیه کاشی سوره توحید از قرآن کریم باشد؛ زیرا که قسمت آغازین، یعنی بسم الله الرحمن و قسمت پایانی یعنی «كُفُواْ اَحَدَ» را شاهد هستیم.

- ردیف شماره ۲۳ جدول ۱: دو قطعه کاشی در این ردیف قرار دارد که ابتدا کاشی بزرگ تر توصیف می‌شود و سپس قطعه کاشی کوچک تر؛ قطعه کاشی بزرگ تر، هشت پر بوده و احتمالاً نقش سیمرغ داشته که پیرامون آن با نقوش گیاهی مسبک پُر شده بوده که اکنون تنها بخشی از بال سیمرغ و نقوش گیاهی باقی مانده است. حاشیه این کاشی با استفاده از نقوش هندسی به رنگ آبی تزئین شده و برای دورگیری نیز از رنگ سیاه استفاده شده است. قطعه کاشی کوچک تر که بخشی از حاشیه درونی و بیرونی کاشی است، نشان دهنده کتیبه‌ای به خط نسخ با لعاب زرین فام به رنگ قرمز است. در حاشیه درونی شاهد نقوش چشمی مکرر هستیم که در درون دو خط آبی رنگ محدود شده‌اند. نقوش و کتیبه‌های اجرا شده بر روی این قطعه کاشی با استفاده از تکنیک لعاب زرین فام قرمز رنگ بر روی بستر لعاب سفید قلعی ترسیم شده‌اند.

- ردیف شماره ۲۴ جدول ۱: قطعه کاشی با نقش پلنگ که بخشی از پای جلو، شکم، پاهای عقب و دُم آن در میان نقوش گیاهی مسبک دیده می‌شود. نقش پلنگ

با بهره‌گیری از نقاط بسیار ریز و نقاط درشت پر رنگ لعاب زرین‌فام مشخص شده است. در حاشیه کاشی کتیبه‌ای مشاهده می‌شود که کاتب در خوشنویسی آن از الگوی آزاد پیروی کرده است؛ بدین صورت که حروف را با دو خط موازی حجم‌دهی کرده است. نحوه اجرا آن به این صورت بوده که ابتدا کتیبه را با استفاده از لعاب زرین‌فام روی بستر لعاب سفید قلعی نوشته شده و سپس روی آن با استفاده از لعاب آبی پوشش داده شده است.

- **ردیف شماره ۲۵ جدول ۱:** بخشی از یک کاشی هشت‌پر با نقش برگ‌ها و گلبرگ‌ها در اطراف و نقش یک گیاه مسبک در مرکز است. برای تزئین نقوش گیاهی از لعاب آبی رنگ نیز بهره‌گیری شده است. در حاشیه کاشی کتیبه‌ای به خط نسخ با لعاب زرین‌فام نوشته شده است.

- **ردیف شماره ۲۶ جدول ۱:** بخشی از یک کاشی هشت‌پر با نقش پرند و نقوش گیاهی در اطراف آن است. احتمالاً این نقش پرند در سمت دیگر قرینه‌ای داشته است که اکنون از بین رفته است. حاشیه این کاشی با استفاده از نقوش هندسی به رنگ آبی در زمینه سفید نقش شده‌اند. برای دورگیری نقوش هندسی حاشیه از رنگ سیاه استفاده شده است.

► تصویر ۱۴: قطعات کاشی با نقوش گیاهی و هندسی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 14: Tile pieces with floral and geometric motifs (Authors, 2023).

► تصویر ۱۵: قطعات کاشی با نقوش گیاهی و هندسی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 15: Tile pieces with floral and geometric motifs (Authors, 2023).

نتیجه‌گیری

بنای امامزاده عزیز روستای دنجرد تفرش نیز همانند دیگر بناهای شیعی ایران مرکزی، دربرگیرنده کاشی‌های زرین‌فام است. کاشی‌های این بنا شامل کاشی‌های

ستاره‌ای/هشت‌پر، قطعات کاشی خشتی و کاشی‌های فیروزه‌ای چلیپایی هستند. باتوجه به تکنیک‌های معماری موجود در بنا، سازه کنونی آن متعلق به دوره صفوی است که صندوق چوبی و کتیبه آن و هم‌چنین گچبری موجود بر روی صندوق قبر، گواهی بر این مدعا هستند. این درحالی است که کاشی‌های به‌کاررفته با توجه به تاریخ یک نمونه و مطالعات مقایسه‌ای انجام شده متعلق به دوره ایلخانی‌اند که نشان از بازسازی و مرمت این آرامگاه در دوره صفوی دارد. این کاشی‌ها که به‌طور نامنظم بر روی بدنه صندوق قبر چسبانده شده‌اند؛ هرچند با توجه به خرد و تکه بودن، ناهمسانی در موضوع، محتوی و چندگانگی خطوط استفاده شده در کاشی‌ها، کارکرد ثانویه دارند؛ ولی به‌لحاظ تکنیک، فرم و تنوع نقش‌مایه‌های دوره ایلخانی، دارای اهمیت و نشان از تداوم هنر تولیدات کاشی‌های زرین‌فام در این دوره را دارند. کاشی‌های زرین‌فام در این آرامگاه تداوم هنر تولید کاشی زرین‌فام در نیمه دوم قرن هشتم هجری قمری را ضمن اوضاع نابسامان سیاسی-اجتماعی جامعه، به‌لحاظ ظرافت و کیفیت به‌رخ کشیده است. نکته پایانی این‌که، به‌کارگیری مجدد این کاشی‌ها در دوره صفوی برای آراستن صندوق قبر، نشان از آگاهی جامعه به ارزش فنی و بصری این نوع تولیدات است.

جدول ۲: جدول مقایسه تطبیقی کاشی‌های امامزاده عزیز (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Table 2: Comparative resources of luster tiles (Authors, 2023)

تاریخ	کاشی‌های مشابه منتشر شده و موجود در موزه‌ها	تصویر کاشی‌های صندوق قبر امامزاده عزیز	
اواخر قرن ۷ ه.ق.	از بنگاه تجارت کریستیز: https://www.christies.com/lot/three-kashan-lustre-tiles-iran-late-13th-5360428/?intObjectID=5360428&lid=1 موجود در بنای شاه کاملیه یزد قوچانی، ۱۳۶۵: ۸۳		کاشی با نقش آه
قرن ۷-۸ ه.ق.	موزه رم، ایتالیا، به شماره و لینک: 90/ 91/ 93/ 94 (IAO مخزن لمعهد) Source: [https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;it;Mus01;30;en&cp] از بنگاه تجارت کریستیز: https://www.christies.com/lot/a-kashan-two-colour-lustre-and-cobalt-blue-pottery-5422358/?intObjectID=5422358&lid=1		بخشی از کاشی با نقش فیل

۶۸۷ ه.ق.	از بنگاه تجارت کریستیز: https://www.christies.com/lot/a-kashan-lustre-cobalt-and-turquoise-blue-pottery-5422355/?intObjectID=5422355&lid=1		کاشی با نقش درختی در میان و پرده‌ها در دو سو
قرن ۷ ه.ق.	از بنگاه تجارت کریستیز: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.christies.com%2Fen%2Fot%2Fot-5125902&psig=AOvVaw1hMPwinjb_apzuuDeal8PP&ust=1691220514265000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBMQjhqxqFwoTCMjW98O9woADFQAAAAdAAAAABAS		
قرن ۷ ه.ق.	از بنگاه تجارت Roseberys: https://www.roseberys.co.uk/a0480-lot-497999?el=497999&lo=&pp=96		
قرن ۷ ه.ق.	از بنگاه تجارت Roseberys: https://www.roseberys.co.uk/a0480-lot-497925?el=497925&lo=&pp=96		
۷۶۰ ه.ق. ۷۳۸ ه.ق.	قوچانی، ۱۳۷۱: ۱۰، تصویر ۱۵ حسینی، ۱۴۰۰: ۳۳-۳۴، تصویر ۱۷		کاشی با نقش گیاهی
۷۳۸ ه.ق. ۷۳۹ ه.ق.	روحفر، ۱۳۸۸: ۲۲۲ قوچانی، ۱۳۷۱: ۳		دو نصفه کاشی که به احتمال خیلی زیاد یکی باشند زیرا که هر دو تصویر یک خرگوش را نشان می‌دهند

اواخر ۷ ه‍.ق. ۶۷۰ ه‍.ق. ۷-۸ ه‍.ق.	قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۴، تصویر ۴۲ قوچانی، ۱۳۷۱: ۵۲، تصویر ۱۷ موزه شهر قزوین سازمان حراج در بروخه، بلژیک: https://www.rm-auctions.com/en/taxidermy-european-african-and-islamic-arts/4052-two-kashan-star-shaped-luster-glaze-tiles-central-persia-13-14th-c		بخشی از کاشی با نقش خرگوش
قرن ۷ ه‍.ق.	موزه برستل http://museums.bristol.gov.uk/details.php?irn=103264		بخشی از کاشی با نقش درختی در میان و دو پرند در دو سو
قرن ۷ ه‍.ق.	کیانی و همکاران، ۱۳۶۲: ۶۰		کاشی با نقش درختی در میان و دو روبه در دو سو
قرن ۷ ه‍.ق. ۶۸۷ ه‍.ق.	کیانی و همکاران، ۱۳۶۲: ۵۷ از بنگاه تجارت کریستیز: https://www.christies.com/lot/a-kashan-lustre-cobalt-and-turquoise-blue-pottery-5422355/?intObjectID=5422355&lid=1		کاشی با نقش درخت مسبک

اواخر قرن ۷ و اوایل قرن ۸ ه.ق. قرن ۷ ه.ق. قرن ۷ ه.ق.	موزه آشمولین به شماره دسترسی EA1978.1554 کیانی و همکاران، ۱۳۶۲: ۵۳ قوچانی، ۱۳۶۵: ۷۸		
اوایل قرن ۸ ه.ق.	موزه ویکتوریا و آلبرت به شماره‌های 546:1-1900 1893-1897 1893A-1897 546:2-1900 546:3-1900 546:4-1900		قطعه کاشی با بخشی از نقش سیمرغ
۷-۸ ه.ق. اواخر قرن ۷ ه.ق.	سادات موسوی و چیت‌سازیان، ۱۳۹۳: ۱۹، تصویر ۲۰ از سایت Umma Exchange: https://exchange.umma.umich.edu/resources/11071/view		قطعه کاشی با بخشی از نقش پلنگ
قرن ۷ ه.ق.	کاشی‌های باقی‌مانده بر ازاره‌های مجموعه عبدالصمد نظنز		قطعه کاشی با نقوش هندسی

پی‌نوشت

۱. مؤلف کتاب شخصی به نام «محمد بن ابی البرکات نیشابوری».

2. Shin Like the Sun.

3. Evidence for the Identification of Kashan Pottery.

۴. موضوعی که بحث برانگیز است، درخصوص ماهیت شخص مدفون در این آرامگاه است. براساس انساب‌نگاری انجام شده فرد متوفی از نوادگان امام جعفر صادق (ع) است، اما توجه به مطالب ذکر شده در برخی منابع مکتوب و کتبی صندوق چوبی بنا، فرد متوفی را «غزیر نبی» از پیامبران قوم یهود دانسته‌اند. «اعتمادالسلطنه» در مرآة‌البلدان به این آرامگاه اشاره نموده و از قول مردم تفرش صاحب مزار را غزیر پیغمبر دانسته است: «در یکی از مزرعه‌ها نیز در محلی که باغچه است و چنارهای بسیار قدیمی دارد آثار قبری نمودار است. سکنه گویند قبر غزیر پیغمبر علیه‌السلام است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷، ج ۱: ۷۵۶). «غزیر» نام فردی است که یهود او را به زبان عبری «عزرا» می‌خوانند و در نقل از زبان عبری به عربی این تغییر به وجود آمده است. «غزیر» از نسل «هارون» (علیه‌السلام) برادر «موسی» (علیه‌السلام) بوده (ابن جوزی، ۱۴۱۲، ج ۱: ۴۱۱)؛ هرچند منابع محل دفن او را در دمشق می‌دانند (ابن کثیر دمشقی، ۱۴۰۸، ج ۲: ۴۳)؛ ولی تأکید اهالی بر انتساب بنا به این پیامبر، کتبی صندوق چوبی و اشاره مستقیم به نام او و تزئین مزار با کاشی‌های زرین‌فام، نشان از جایگاه متوفی و اهمیت بخشی‌بدان از سوی اهالی تفرش دارد؛ با این حال بحث درمورد صحت ادعای ذکر شده توسط مورخان خارج از بحث این نوشتار است.

۵. معرق گچی، دو نوع معرق نقری یا تخمه‌گذاری و معرق‌های لایه‌ای یا تخمه درآوردی قابل تقسیم هستند؛ در شیوه نخست، نقوش دلخواه را بر سطح گچی نقر کرده و در مرحله بعد با گچ رنگی پر می‌کردند که شباهت به روش موسوم به تخمه‌گذاری در کاشیکاری دارد. در روش دوم، لایه‌های رنگین گچی را روی هم قرار می‌دادند و سپس براساس طرح مورد نظر اقدام به تراش آن‌ها نموده تا به لایه موردنظر برسند (صالحی‌کاخکی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۵-۶۶).

۶. در دیوان کلیات شمس به جای واژه «مهر» از «وصل» و به جای «ترسان» از واژه «لرزان» استفاده شده است (مولوی، ۱۳۷۶: ۱۴۴۱) که در روی کاشی‌ها از هر دو شکل واژه استفاده شده است (قوچانی، ۱۳۶۵: ۸۷).

۷. این رباعی منسوب به «مولانا جلال الدین رومی» است و در کلیات شمس تبریزی (ص ۱۴۴۱) آمده است. البته آقای قوچانی معتقد هستند که این رباعی نمی‌تواند از آن مولانا باشد؛ زیرا که این رباعی روی چند ظرف زرین‌فام دیگر متعلق به اوایل قرن هفتم هجری قمری به دست آمده است؛ این درحالی است که مولانا در سال ۶۰۴ ه.ش. متولد شده است. این رباعی بر روی چند ظرف تاریخ‌دار دیگر استفاده شده است که یکی از آن‌ها بشقاب زرین‌فام ساخته شده در سال ۶۱۳ ه.ق. است که به شماره ۱۵۲۸ در موزه هنر اسلامی برلین غربی نگه‌داری می‌شود و در این تاریخ مولانا نه‌ساله بوده است (قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۷).

سپاسگزاری

نگارندگان از آقای دکتر اشکان اولی‌پوریان به خاطر نظرات ارزشمند ایشان و آقای عمادالدین شیخ‌الحکمایی بابت کمک در خوانش متن برخی از کاشی‌ها تقدیر و تشکر می‌نمایند. در پایان نویسندگان برخورد لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

سهم هر دو نویسنده در نگارش مقاله برابر بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی، (۱۴۱۲ ق.). المنتظم. ج ۱، به‌کوشش: محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیة.
- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر، (۱۴۰۸ ق.). البدایة و النهایة. ج ۲، تحقیق: علی شیری، بیروت: دارالحیاء التراث.

- ابوالفضل، علی؛ و صدیقیان، حسین، (۱۳۸۸). «پرونده ثبتی بقعه امامزاده عزیز». آرشیو اداره کلی میراث فرهنگی استان مرکزی (منتشر نشده).
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن بن علی، (۱۳۶۷). مرآة البلدان. ج ۱، تهران: دانشگاه تهران.
- اصفهانی، کمال‌الدین اسمعیل، (۱۳۴۸). دیوان خلاق المعانی کمال‌الدین اسمعیل اصفهانی. به‌کوشش: حسین بحر العلوم، تهران: کتابفروشی دهخدا.
- امیرحاجلو، سعید؛ امامی، سید محمدامین؛ آقاعلی‌گل، داوود؛ و ریاحیان‌گهرتی، رضا، (۱۳۹۹). «معرفی، طبقه‌بندی و ساختارشناسی کاشی‌های زرین‌فام یافت شده از قلعه دختر شهر کرمان». پژوهش باستان‌سنجی، ۲ (۶): ۱-۲۳. <https://doi.org/10.52547/jra.6.2.1>
- بهرامی، مهدی، (۱۳۱۹). «آثار تاریخی تفرش». نشریه آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت)، ۱۰ (۱): ۴۰-۴۸.
- بهدانی، مجید؛ و احمدپناه، سید ابوتراب، (۱۴۰۰). «بازتاب اندیشه نجومی جامعه ایلخانی در نقوش کاشی‌های زرین‌فام کوکبی». نشریه پژوهش‌های علوم تاریخی، ۳ (۲): ۷۰-۹۴. <https://doi.org/10.22059/jhss.2021.322280.473391>
- پورتر، ونیتیا، (۱۳۸۰). کاشی‌های اسلامی. ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- بیلقانی، مجیرالدین، (۱۳۵۸). دیوان مجیرالدین بیلقانی. تصحیح و تعلیق: دکتر محمدآبادی، تبریز: انتشارات موسسه تاریخ و فرهنگ ایران، شماره ۳۴.
- حسینی، هاشم، (۱۴۰۰). «درآمدی بر شناخت و مفهوم شناسی نقوش گیاهی کاشی‌های زرین‌فام هشت پر عصر ایلخانی بر پایه نمونه‌های موجود در موزه آستانه مقدس قم». نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، ۲۶ (۳): ۲۷-۳۸. <https://doi.org/10.22059/jfava.2021.288301.666311>
- روحفر، زهره، (۱۳۸۸). «رساله دکتری پژوهش در ساخت لعاب زرین‌فام در ایران: با تأکید بر رساله ابوالقاسم عبدالله کاشانی سده‌های ۷-۸ هجری قمری». تهران: دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- سادات موسوی، انیسه؛ و چیت‌سازیان، امیر حسین، (۱۳۹۳). «چونان دری گشوده به بهشت: کاشی‌کاری بنای امامزاده علی بن جعفر قم». مجموعه مقالات نخستین کنگره بین‌المللی امامزادگان، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وابسته به اوقاف و امور خیریه.
- صالحی‌کاخی، احمد؛ امامی، سید محمد امین؛ و اصلانی، حسام، (۱۳۸۹). «فناوری معرق‌های گچی تخمه‌گذاری در تزئینات معماری دوره صفویه». نشریه پژوهش‌های تاریخی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ۲ (۲): پیاپی ۶۳-۸۰. https://jhr.ui.ac.ir/article_16515.html
- صدیقیان، حسین؛ و حاج‌ناصری، پانته‌آ، (۱۳۹۵). «سفال زرین‌فام قرون میانی اسلامی و مراکز تولیدی آن در ایران». مطالعات باستان‌شناسی دوران اسلامی، ۱ (۱): ۳۷-۴۷. <https://doi.org/10.22080/jiar.2020.3088>

- طالب‌پور، فریده، (۱۳۸۷). «بررسی نقوش کاشی‌های کاخ آباخان در تخت‌سلیمان». نگره، ۸ و ۹: ۱۹-۲۹. <https://www.magiran.com/p794620>
- عظیم‌زاده، هوشنگ، (۱۳۵۲). «گزارش ثبتی بنای امامزده سید هارون به شماره ثبتی ۱۱۷۸». وزارت فرهنگ و هنر (منتشر نشده).
- فردوسی، ابوالقاسم، (۱۹۶۰). شاهنامه فردوسی. تحت نظر: ی. ا. برتلس، مسکو: آکادمی علوم اتحاد شوروی.
- فضلی، قاسم، (۱۳۹۴). «گزارش پیگردی در دست‌کند تفرش». آرشیو اداره کل میراث فرهنگی استان مرکزی (منتشر نشده).
- فیض، عباس، (۱۳۴۹). گنجینه آثار قم. جلد اول، قم: چاپخانه مهر استوار.
- قائینی، فرزانه، (۱۳۸۳). موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران. تهران: اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی.
- قوچانی، عبدالله، (۱۳۷۱). اشعار فارسی کاشی‌های تخت‌سلیمان. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- قوچانی، عبدالله، (۱۳۶۵). «اشعار فارسی روی کاشی‌های مجموعه دکتر محسن مقدم». باستان‌شناسی و تاریخ، ۱ (۱): ۷۶-۸۷.
- کاربونی، استفانو؛ و توموکو، ماسویا، (۱۳۸۱). کاشی‌های ایرانی. ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- کاشانی، ابوالقاسم، (۱۳۸۵). عرایس الجواهر و نفایس الاطایب. به‌کوشش: ایرج افشار، تهران: المعی.
- کیانی، محمد یوسف؛ کریمی، فاطمه؛ و قوچانی، عبدالله، (۱۳۶۲). مقدمه‌ای بر هنر کاشیگری در ایران. تهران: نشر موزه رضا عباسی.
- لشکری، آرش؛ شریفی‌نیا، اکبر؛ و مهاجروطن، سیمه، (۱۳۹۳). «بررسی نقوش کاشی‌های زرینه فام آوه از دوره ایلخانیان». نگره، ۳۲: ۳۹-۵۳. https://negareh.shahed.ac.ir/article_199.html?lang=fa
- متین، مهران، (۱۳۸۷). «قدیمی‌ترین سند مکتوب فناوری نانو، کتاب «عرایس الجواهر و نفایس الاطایب» نیست». نخستین همایش فناوری‌های بومی ایران، تهران: انجمن فناوری‌های بومی ایران، دانشگاه صنعتی شریف.
- مستوفی، حمدالله، (۱۳۳۶). نزهة القلوب. به‌سعی: محمد دبیر سیاقی، تهران.
- موسوی حاجی، سید رسول؛ و نیک‌بر، مازیار، (۱۳۹۳). هنرهای کاربردی دوره اسلامی. تهران: سمت.
- موسوی‌نیا، مهدی، (۱۳۹۹). «گزارش فصل دوم کاوش در دست‌کند تفرش». آرشیو اداره کل میراث فرهنگی استان مرکزی (منتشر نشده).
- مولوی، مولانا جلال الدین محمد، (۱۳۷۶). کلیات شمس تبریزی. با انضمام شرح حال مولوی به‌قلم: بدیع الزمان فروزانفر، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- میرشفیعی، سید محمد؛ و محمدزاده، مهدی، (۱۳۹۴). «ساخت لعاب زرین‌فام ایرانی براساس کتاب «جواهرنامه نظامی». هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، ۲ (۱): ۸۹-۶۶. <https://doi.org/10.22059/jfava.2015.55445>

- نظامی، ابو محمد الیاس بن یوسف، (۱۳۱۳). خسرو و شیرین. با حواشی و تصحیح: وحید دستگردی، تهران: مطبعه ارمغان.
- نفیسی، سعید، (۱۳۳۴). سخنان منظوم ابوالسعید ابوالخیر. تهران: انتشارات کتابخانه شمس.
- نیک‌خواه، هانیه؛ خزایی، محمد؛ حاتم، غلامعلی؛ و نیستانی، جواد، (۱۳۹۰). «بازتاب شکل‌گیری دو پدیده اجتماعی بر سفال‌های زرین‌فام دوره سلجوقیان؛ پیدایش طبقه متوسط و مردمی شدن». مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، ۳ (۹): ۱۲۵-۱۰۷. https://www.chistories.ir/article_204987.html
- واتسون، الیور، (۱۳۸۲). سفال زرین‌فام ایرانی. ترجمه شکوه ذاکری، تهران: انتشارات سروش.

References

- Abulfazli, A. & Sadegian, H., (1388). "Registration File of Imamzadeh Aziz Shrine". Archive of the General Heritage Department of Central Province (Unpublished).
- Aga-Oglu, M., (1935). "Fragments of thirteenth century Mihrāb at Nadjef". *Ars Islamica*, Vol. II, Part 1: 128-131.
- Amirhajloo, S., Emami, M., Agha-Aligol, D., Riyahian, R., (2020). "Introducing, Classifying and Compositional Study of the Luster Tiles from Kerman". *Journal of Research on Archaeometry*, 6 (2): 1-23. <https://doi.org/10.52547/jra.6.2.1> (in Persian).
- Azim Zadeh, H., (1973). *Recording reports of Seyyed Haroun mausoleum in 1178 recording number*. Ministry of Culture & Art. (in Persian).
- Blair, S., (1986). "A medieval Persian builder". *The Journal of the society of architectural historians*, 45(4): 389-395. <https://doi.org/10.2307/990209>
- Blair, S., (2008). "A BRIEF BIOGRAPHY OF ABU ZAYD". *Muqarnas*, Vol. 25, Essays in Celebration of Oleg Grabar's Eightieth Birthday: 155-176.
- Bahrami, M., (1940). "Historical Monuments of Tafresh". *Journal of Education*, 10 (1): 40-48. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004173279.i-396.37> (in Persian).
- Behdani, M. & Ahmadpanah, S. A., (2021). "Astronomy-influenced thoughts of the Ilkhanid era & its impacts on motifs of star tiles". *Journal of Historical Sciences Studies*, 13(2: 26): 69-94. <https://doi.org/10.22059/jhss.2021.322280.473391> (in Persian).
- Bilghani, M., (1979). *Diwan Molirdin Bilghani*. with correction & extend by Dr. Mohammad Abadi, Tabriz: Institute of Iran History & Culture. (in Persian).
- Carboni, S. & Tomoko, M., (1993). *Persian Tiles*. Tr. Mahnaz Shayeṣṭefar, Tehran: Institute of Islamic Art Research. (in Persian).

- Dameshghi ibn Kasir, E. O., (1978). *Albaladie & Alnahlie*. Second Volume, By Ali Shiri, Beirut: Darhiya altras. (in Arabic).
- Donalson, M. D., (1935). "Significant Mihrabs in the Haram at Mashhad". *Ars Islamica*, II (1): 118-134.
- Etemad Al Saltaneh, M., (1988). *Meratol Albuldan*. First Volume, Tehran: University of Tehran. (in Persian).
- Esfahani, K. E., (1969). *Diwan Kamalodine Esfahani*. by Hosein Bahroulolumi, Tehran: Dehkhoda Bookstore. (in Persian).
- Ferdowsi, A., (1960). *Ferdowsi Shahnameh*. under supervision of Berthels, E. E, Moscow: Science Academy of the Soviet Union (in Persian).
- Fazli, Gh., (2015). "Investigation report in underground structure of Tafresh". Markazi Province Cultural Heritage Archive, Unpublished. (in Persian).
- Feiz, A., (1970). *The Treasure of Qom Works*. First Volume, Qom: publication of strong seal. (in Persian).
- Frierman, T. D., Asaro, F. & Michel, H. V., (1979). "The Provenance of Early Islamic Lustre Wares". *Ars Orientalis*, 11: 111-126.
- Ghaeini, F., (2004). *Abgineh Museum and Iran Pottery*. Tehran: Head Office of Cultural Education, Publication & production. (in Persian).
- Gouchani, A., (1992). *The Persian Poems on the Tiles of Takht-e Soleyman*. Tehran: The Institute of University Publication. (in Persian).
- Gouchani, A., (1986). "The Persian Poems on Tiles of Dr. Moghadam Collection". *Archaeology and history*, 1 (1): 76-87. (in Persian).
- Hoseini, H., (2021). "Introduction on Cognition and of Floral Motifs Ilkhanid octagonal Lustre Tiles Based on Examples in Qom Holy Shrine Museum". *Honar-ha-ye Ziba Journal*, 26 (3): 27-37. <https://doi.org/10.22059/jfava.2021.288301.666311> (in Persian).
- Ibn Jouzi, A. A., (1991). *Almontazem*. by: Mohammad Abdulghader Ata & Mostafa Abdulghader Ata, Beirut: Dar Alktob Alelmieh. [in Arabic].
- Kashani, A., (2006). "Araies Aljavaher and Nafayes Al atayeb". by endeavor of Iraje Afshar, Tehran: Almaei. (in Persian).
- Kiyani, M., Karimi, F. & Gouchani, A., (1985). *Introduction on tilework in Iran*. Tehran: Reza Abbasi Museum.
- Lashkari, A., Sharifiniya, A. & Mohajervatan, S., (2015). "A Study of Lustre Tile Designs from Aveh in Ilkhanid Period". *Negareh Journal*, 32: 38-54. https://negareh.shahed.ac.ir/article_199.html?lang=fa (in Persian).
- Mustofi, H., (1957). *NezhatAlghlub*. by: Mohammad Dabir Siyaghi, Tehran. (in Persian).
- Mason, R., (2004). *Shine Like the Sun: Lustre-Painted and associated*

pottery from the Medieval Middle East. Canada: Mazda Publishers in association with the Royal Ontario Museum.

- Matin, M., (2008). "The Oldest document in Nanotechnology is not the book of Araies Aljavaher and Nafayes Al atayeb". *The first conference on Iran Indigenous Technologies*, Tehran: Iranian Association of Indigenous Technologies, Sharif University of Technology. (in Persian).

- Mirshafiei, M. & Mohammadzadeh, M., (2015). "Persian Luster Glaze making based on Javaher Name-ye-Nezami". *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 20(1): 59-66. <https://doi.org/10.22059/jfava.2015.55445>

- Molawi, M. J. M., (1997). *Koliat Shamse Tabrizi*. with Molawi life description by Badie Olzaman Frouzanfar, Tehran: AmirKabir.

- Mohammadzadeh M. & Mirshafiei, S. M., (2015). "Persian Glaze making based on Javaher Name-ye-Nezami". *Honar-ha-ye Ziba Journal*, 20: 59-66. (in Persian).

- Mousavi Haji, S. R. & Nikbar, M., (2014). *Functional Arts of the Islamic Period*. Tehran: Samt. (in Persian).

- Mousavinia, M., (2020). "Second Season Excavation Report in Underground structure of Tafresh". Markazi Province Cultural Heritage Archive (Unpublished), (in Persian).

- Mustofi, H., (1957). *Nezhatalghlub*. by: Mohammad Dabir Siyaghi, Tehran. (in Persian).

- Nafisi, S., (1955). *Poems of Abul Saeed Abul Khair*. Tehran: Shams Library. (in Persian).

- Nezami, M. Y., (1934). *Khosruo & Shirin*. with extend by Vahid Dashtgerdi, Tehran: Armaghan. (in Persian).

- Nikkhah, H., Khazaei, M., Hatam, Gh. & Neyeštani, J., (2011). "Reflection of Formation two social phenomenon on Seljuq Lusters period: the appearance of middle class and popular art at this time". *Journal of Historical-Cultural Investigation*, (3) 9: 125-107. https://www.chistorys.ir/article_204987.html (in Persian).

- Pradell, T., Molera, J., Smith, A.D. & Tite, M.S., (2008). "The Invention of Luster: Iraq 9th and 10th centuries AD". *Journal of Archaeological Science*, 35:1201-1215. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2007.08.016>

- Porter, V., (2004). *Islamic Tiles*. tr. Mahnaze Shayeštifar, Tehran: Institute of Islamic Art Research. (in Persian).

- Rouhfar, Z., (2009). "Investigation on Making Luster Glaze in Iran: with Emphasis on Abulghasem kashani Treatise in 7-8 HA". P. HD Thesis in Tehran: University of Tarbiat Modares, (Unpublished), (in Persian).

- Sadat Mousavi, A. & ChitSazyan, A. H., (2014). "Like a Door Open to Heaven: Tile Work of Ali ibn Jafar Mausoleum". *Proceedings of the First International Symposium on Mausoleums (Imamzadegan)*, Tehran: endowment & Charity. (in Persian).

- Salehi Kakhki, A., Emami, S. M. A. & Aslani, A., (2010). "Technology of Tokhmeh Gozari Stucco Mosaic in Safavid Architectural Ornaments". *Historical Research Journal of Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan*, 2 (6): 63-80. https://jhr.ui.ac.ir/article_16515.html (in Persian).

- Sedighian, H. & Hajnaseri, P., (2016). "The Lustre Ware during the Middle Islamic Period and its Production Centers in Iran". *Islamic Archaeological Studies*, 1(1): 37-48. <https://doi.org/10.22080/jiar.2020.3088> (in Persian).

- TalebPour, F., (1999). "Investigation on tiles motifs of AbaghaKhan palace in Takht-e Soleyman". *Negareh Journal*, 8 (9): 19-29. <https://www.magiran.com/p794620> (in Persian).

- Watson, O., (1975). "Masjid-e Ali, Quhrud: An Architectural and Epigraphic Survey". *Iran*, 13: 59-82. <https://doi.org/10.2307/4300526>

- Watson, O., (2011). *Persian Lustre Ware*. Tr. Shokouh Zakeri, Tehran: Soroush. (in Persian).

- Wilber, D., (1939). "The development of Mosaic Faiënce in Islamic Architecture in Iran". *Ars Islamica*, 6(1): 16-47.

- <https://exchange.umma.umich.edu/resources/11071/view>

- <https://www.christies.com/lot/a-kashan-lustre-cobalt-and-turquoise-blue-pottery-5422355/?intObjectID=5422355&lid=1>

- <http://museums.bristol.gov.uk/details.php?irn=103264>

- <https://www.rm-auctions.com/en/taxidermy-european-african-and-islamic-arts/4052-two-kashan-star-shaped-luster-glaze-tiles-central-persia-13-14th-c>

- <https://www.roseberys.co.uk/a0480-lot-497925?e1=497925&lo=&pp=96>

- <https://www.roseberys.co.uk/a0480-lot-497999?e1=497999&lo=&pp=96>

- https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.christies.com%2Fen%2Flot%2Flot5125902&psig=AOvVaw1hMP-winjb_apzuuDeal8PP&u&st=1691220514265000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBMQjhqFwoTCMjW98O9woADFQA-AAAAAdAAAAABAS

- <https://www.christies.com/lot/a-kashan-lustre-cobalt-and-turquoise-blue-pottery-5422355/?intObjectID=5422355&lid=1>

- <https://www.christies.com/lot/a-kashan-two-colour-lustre-and-cobalt-blue-pottery-5422358/?intObjectID=5422358&lid=1>

- <https://images.museumwnf.org/zoom/objects/isl/it/1/30/1.jpg>

- <https://www.christies.com/lot/three-kashan-lustre-tiles-iran-late-13th-5360428/?intObjectID=5360428&lid=1>